

Сымбат Даут иҫа

БАГРАТРАА
рхылтшьтҫреи
рыхтыси

Еиҫеигеит, азгәаҫақәеи
аихшьаалеи рыла еибиҫеит
Денис Чачхалиа

УДК 94(479.224)

ББК 63.3 (5А6х)

Ч28

«Летопись Сумбата сына Давида» была создана в начале XI в. Начинается эта краткая повесть от Адама и Евы. Затем прослеживается исход семейных братьев-евреев, багратидских предков, из Палестины в Месопотамию. Спустя некоторое время потомки этих братьев распространились по Кавказу. От них повели свое происхождение армянские цари, а от них и другие, в том числе абхазские правители. Древняя хроника обрывается на событии 1031 г. Исторический документ дошел до нового времени на картвельском языке в авторстве некоего армянина Сумбата.

Перед читателем – абхазский перевод Летописи Сумбата. Автор перевода и комментатор текста историк Д. Чачхалиа освободил исследование от толкований эпохи сталинско-бериевских репрессий и фальсификации истории народов Кавказа.

«Сымбат иаамтанта» аццан XI ашә. алагамтаз. Ажәытәтәи ахроника фыццәоит 1031 ашықас азы. Ари аамтанта кьәф алагоит рацхьатәи ауатәфыса Адами Евеи инадыркны. Нас иубоит бжьәеишьцәак-ауриацәа, наҕ-наҕ багратраа зхылтыз, Палестина ианытны Месопотамиа иагәылсны Кавказ ишыназас. Убырт ирхылтцит аерман куропалатцәа, ацсхацәа; кыр ихшәаны – ацсуа цсхацәагьы. Аха уаанза Таикаа ркуропалатцәа дырзаатгылоит. Ацыхәтәаны ацсуа багратраа рахьтә хьык ацсхацәа рылацәажәара дыхьзоит.

Аредакциатә аилахәыра: И. Шь. Агр-цха, Виач. А. Бигуаа,
Д. З. Дбар, В. К. Зантәриа (амазаныҕәгаф), Н. В. Касланзиа-цха,
В. Е. Кәарциа, И. К. Кәакәаскьыр-цха, М. Т. Лашәриа (ахантәафь),
О. В. Маан, Л. И. Цәыць-цха, В. А. Чрыгба

Азеицш редактор: В. К. Зантәриа
Арецензентцәа: О. В. Маан, Д. З. Дбар

Иацуп: Ацсуа багратраа рхылтышьтра рбага.
Еикәлыршәеит М. И. Гыц-цха

ISBN 978_5_6043012_2_7

© [Багратраа рхылтшьтҕрей рыхтыси]. Чачхалиа Д. Кь. итҕыжымта. «АКВА-Абаза», М.,

АПХЫЖӘА АЦЫНХӘРАС

Сымбат иапцмтазы ажәәқәак

Ҳзыхцәажәо аамтанта¹ хазы, шамаха, иупылазом: еиҳаразак егы-рт ашымтақәа иргәылоуп. Ажәытәан иапцаз, қартуел бызшәала² ишыз ажәабжьқәа реизга атцарауаа еиқәдыршәан «Қартли абзазара» хәа хьзыс иатаны итрыжт³. Ас еипш иказ аизгақәа акьыпхь анықамыз-гыы икарцон атауадцәа рыдцала. Аәра-апхьара здыруаз ауаа нагақәа рхатақәагы ирыпхьон атоурыхтә хәамтақәа, егыртгы ирзааигәаз ир-запхьон, ма ирзеитархәон. Убасала иныкәыргон, аәар раазара аус афгы рхы иадырхәон. Атипографиала акьыпхьра қалаанзагы, ишаххәаз еипш – апсхацәа, ахцәа ртаацәарақәа рфы итәахны ирыман урт ашәкәқәа. Убас аамтантақәа еиқәханы атцарауаа рнапакынза иаазеит. Сымбат ишымта апсха Мариам леизга⁴ иагәылоуп. Уи адагы Сымбат иаамтанта (СА) упылоит Мачабел ихшылаафы (1736 ш.), «Мцхетатә» ахшылаафгы (1697 ш.). Еиҳарак Сымбат иаамтанта егырт аамтантақәа ишеибгоу акәымкәа, цыпцәахақәаны ирылапцоуп. СА инартцауланы итыртцаахьеит, иазаатгыланы иахцәажәахьеит Е. С. Такайшвили⁵, М. Г. Цыанашвили⁶, М. Д. Лордкипанидзе⁷, ухәа убас егыртгы.

¹ Урысшә. – летопись.

² Атермин «ақартуел», «ақартуелтәи» ххы иаҳархәоит ажәытәтәи ақыртшәазы, уи иахьатәи ақыртшәеи иареи еиламшашьарц азы. Ажәытәтәи аамтантақәа злафу быз-шәоуп. Ауаапсыра ирызкны «ақартуел» хәа анаххәо, уи иатцанакуеит Цыавахки Таики (Цыавахеті, Тао-Кларцеті). Уа иқәынхоз ерманцәан зегы рыла, аха рныхацаара ақартуел цасла иныкәыргон, аәрафгы ақартуел бызшәа рхы иадырхәон.

³ ქართლის ცხოვრება. ტ. 1. თბილისი., 1954. გვ. 258.

⁴ ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამოცემული ე.თაყაიშვილისა რედაქტორობით – ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების გამცემა N 79 – ტფილისი – 1906. გვ. 336-361.

⁵ Сумбатсын Давида // [Такайшвили Е.] Источники грузинских летописей. Три хроники. Жизнь и известие о Багратидах, царях наших грузинских, откуда они явились в эту страну или с какого времени владеют они царством Грузинским, которое написал Сумбат, сын Давида. Тифлис, 1900. С. 117-182

⁶ Джанашвили М. Г. Картлис Цховреба – Жизнь Грузии // отд. оттиск СМОМК, вып. XXXV, Тифлис, 1905. С. 1–128.

⁷ Сумбат Давитис-дзе. История и повествование о Багратионах [Текст] / Сумбат Давитис-дзе ; Пер., введ. и примеч. М. Д. Лордкипанидзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1979. – 69 с.; 21 см.

Сымбат иаамтанта еиднакылоит еихарак V-XI ашэышыкэсақәа рыбжыра иҕалаз ахтыскәа. Аха излалагатаҕыо раҕхыатэи ауафы Адам иҕа Сиф ииралоуп.

Ашымта инейтдыху ахыз абас ауп ишеикэыршәоу: *«Багратраа рхәамтэи рыхтыси. Иабантәаи урт хқартуел ҕсхацәа абри хадгьыл ахь, ийуазеи урт хқартуел тәыла напхгара артоижьтэи? Сымбат, Даут иҕа ышызфыз ала».*

Ас еипш иҕоу ахы иаҕхыаз ауафы иаразнак игәы иаанагар ҕалоит ақыртқәа ирызку ашәҕәы иаҕхыа иқуәшәа. Аха ари еижыагоуп, иаинырсланы аилкаарагы мариам.

Ашымта аттаки ахықәки

Ашымта алагоит ауаатәыфса адгьыл данықәнагала инаркны ауриация ргенеология (рхыцлцшьтра) аиҕахәарала. Ари асия аагоуп еихарак Абиблиа аҕынтә, «Абзасара» хәа изышьтоу 5-тәи ахы аҕынтә. Ажәытә хәамтәкәа излаарыцхауала, ауриация ргәыпк, забдуцәа зны египеттәи ахгара иацәыбналоз реипш, ишцоз Месопотамия иназеит, егьнықәгылт Еклец (Акилисене) хәа изышьтаз Аермантәыла иатцанакуаз дгьылк. Уи атәыла ахра азызуаз аҕсха-гәашыа Рокаел лҕы инанагеит. Рокаел даалаган, арт лысасцәа заалхит, илнаҕит, ахыз ҕыцқәа рылтеит.

Абыжьәеишьцәак рахытә шыоукы Ермантәыла инейны иахыҕылеит, егырт цан, Қартли-Кахет рнапаҕы иааргеит. Уимоу Цывахк иқәынхоз аерманцәа рахцәа багратидаа рабицара иатцанакуа иҕалеитт. XI ашәышықәсанза урт ирхагылан. Абарт Палестина ианытны Кавказ ишықәнагалаз атәы зхәо ажәабжь даара алакә ҕазшыа амоуп. Иахьнеиз атәылақәа ирхагылеит. Ишҕақәлеи, ар рымазма, ирабашыма, хаала еилазама, уаанза урт атәылақәа ирхагылаз ирзырузеи, иабаци, ирыхызыз? Уи атәы акымзарак ахәом.

Сымбат иаамтанта (СА) изыхцәажәо ажәытә аамтазы Қартли, тәылак ахасабала, ахы иақәитымызт. Ирхагылаз ма ауриациян, ма ерманцәан, раҕцәан, цымцәан. Атәым тәылақәа раашытымтацәа, рхатарнакцәа, рхылапшцәа рақәын урт. Ампытахалацәа рмилаҕра атәы рыхыызқәа рыла иудыыртә иҕоуп. Ицәоушьаша, раҕхыатэи Мцхетатәи акалҕакосцәагы ерманқәан, аргылафцәагы дара рақәын. Аха Мцхетатәи акалҕакос иҕа-

накуаз ахыбрақәа рҕы афырақәа қартуел бызшәала ауп ишану. Хазла-цәажәо Цьвари ауахәама иалпыккәо афырақәа қартуел бызшәоуп излау. Аха, иаххәап, афныцкәтәи ацшаарақәа раан ерман бызшәала ифыз нцәмтәк рбеит⁸. Икәлоит, ицегы аерман бызшәала ифыз антәмтәқәа ыкәзтгы ара уаанза. Арака, хымпада, ҕыц ацшаара, ахшыф азышәтра атахуп.

Кахыет азы акгы далацәажәом Сымбат-аамтәнцаф. Уатәи ахтысқәа издырам. Ерет затәык игәалаиршәоит. Хорнабуҕыи Камбечани рыхыз ихәоит ауп, уаха далалом. Имыцхәымкәа Қартли далацәажәоит. Еиха инартбааны иахзеитеихәоит Кларҕыи Таики рыхтысқәа.

Икәлоит аамтәнца зызку ацсуаа ракәзар. Афымта ахата еикәзыршәаз, антәамта зфыз аерман Сымбат иоуп. Аха афымта «зырееиз», ақыртүа хырхартә азтәз, таикаа иақыртүазшәа раарцшра, урт зыцсахыз ацсуаа рыцсхацәагы ақыртцәазшәа икәзтәз еилкаатәуп. Ианыкартцәзгы аамта шыақәыргылатәуп. Афымта ахыз мацарагыи фынтә инатдышыны «ақартуел» хәа ахыахәо иаахтны иартцабыргуеит иадахбалақәаз ацсахрақәа, аграқәа машәырны ишыкәмлаз. Афымта абжара аҕынза унеир, игәоумтар залшом акырынтә таиктәи ацсхацәа ртәи ахыихәо, зныкгы «хара хқартуел цсха» хәа шанимтәз. Мыцхәи «ирқартуелу» афымта ахыи «ақыртүара» иацәтәыму аамтәнца агәәтәи еиҕагылоит, амц шырхәаз цәыртцуеит.

Аамтәнца афбатәи азбжа инаркны ииасуеит ацсуа цсхацәа ртоурых ахы. Афымта ахтысқәа нагоуп XI ашәышықәса алагамтәнза. Иакәкны иухәозар, ацсхагәашәа Мариам византиатәи аимператор Роман Аргир иалхәаз ажәақәа рыла. Уи лажәа иалатцаны ақартуелқәа дырхашшааит, «изыкәуршәаз азхоуп, шыта бзабаакгы дурбар цәҕаымызт» хәа аанарго. Ииашатәҕьаны, шықәсқәак раҕхы византиатәи ацсха Константин ар дузза итәны дишәтит Ацсынтәыла дақәларц. Иашьейхаб ацсха Басила дызлацахыаз амфала Константингы иҕынеихеит дахыцоз амфан зеггы ықәхуа, Триалетынза днеит, даара ацхастә ду ритеит, ашәаартцәыра ба-ацс итаиргылеитт. Убри афыза уаха икәмлаааит хәа акәын ацсуа цсха-гәашәа лажәақәа цакыс ирымаз. Насгы, Мариам дзыкәҕыҕуаз ахатыр

⁸ Мурадян П. М. Армянская надпись храма Джвари // Вестник общественных наук АН Армянской ССР, 1968, № 2; Чубинашвили Г. Н. Памятники типа Джвари. Тбилиси, 1948; Амиранашвили Ш. Храмы типа Джвари в грузинском искусстве // см. в кн. автора: История грузинского искусства. М., «Искусство», 1950. С. 114-119.

чыда ахатә җоурых амоуп. 1021 шыкәсазы лаб Сенекерим васпура-
кәнтәи идгьылкәа византиаа ириҗеит. Уи даара пату ақәырҗеит абыр-
зенкәа реихабыра. Убри акәын аҗсха-гәашьагы дызфыз. Ииашатәкьа-
ны, илыхәтаз ала лахәтыр ибатәкьеит абырзен-җсха Роман.

Даара иҗьаушьартә иҗоуп: абри акара Кларҗьи Таики иҗалахьаз
ахтыскәа ртәы зхәо ишымтаҗы Сымбат иара ус, зныкгы имхәеит Чорох
ахәтеи, уи аҗәытәакәа рыҗстақәа иртанхо алазқәа, агырқәа, аҗанқәа
ма егрисаа (еграа) ртәы. Арт азҗаарақәа рҗак җартцап хәа хгәыҗеит
хаҗхьаҗа ари атема иазаатгыло атцарауаа җарацәа.

Җартли Таики ирзеилааз? Изустцәадаз «аҗартуелкәа»?

Ақыртҗа царауаа, еихарак IX–X ашә. ахтыскәа ианрылацәажәо Таики
(Тао) Җартли тәылак акәушәа иаадырҗшеит. Аха арт атәылакәа хазуп.
Җартли ашәада иатәуп, Тао (Таик) – алада. Җартли еихарак ақыртқәа ракәын
иқәынхоз, Таик аҗы аҗыжәара змаз – ерманцәан. Җартлиаа иныкәыргоз
ахьзқәа хазын (Җавтар, Иоан, Звиад ухәа), Таикаа абас еиҗш иҗаз аерман
хьызқәа ирчычан: Ашот, Сымбат, Адарнас, Нерсес, Баграт... Арт атылакәа
рылшарақәеи, рхыбрақәеи, рполитикатә җагылазаашьақәеи еиҗшымызт.
Җатли хьыҗшын, Таикаа иаха рхы иақәиҗын, рзинқәа еихан. Ари аиҗа-
рамра зейҗаҗам ала ианыҗшеит архитектура: Таиктәи ауахәамақәа
иҗыдоу ахәҗра рымоуп, шәагаала кавказтәи ахыбрақәа зеггы ирейхауп,
иаха исахьаркуп, ибеианы ишычоуп, җьоухарла ирҗшзоуп, адәныкала
даара анҗамтақәа рыла ичадоуп. Ирзеиҗшу еихабырак рымамызт арт
атәылакәа, рҗеизакны еибашьрак мәаҗырго аҗоурых иамбацт. Ажәака-
ла, аполитикцәа даара аҗьабаа рбазарггы, Таик җыртҗа провинциан хәа
тцәарадыррала ишьякәыргылам.

Аамтанташы ихәтара

Хьыхцәажәо ашымта зфыз XI ашәышыкәсазы дынхон. Еихарак
ишылаау ауп, аха атыхәтәантәи ахтыскәа, иара дызхааныз ауп, насггы
урт зфыз иара Сымбат Даут иҗа иакәхоит. Ишахбо ала, хәзфә аамтанта
еикәзыршәаз милаҗла дерманын, дшәамахьын. Иныкәигоз ахьз Сымбат,
нас иабхьзггы – Даут, ашбагы аерманцәа рыҗкны лассы-лассы иуҗы-

лон. Ахьз Даут, еилкаауп, ауриацәа рҕкнәтә ишьтырхит, аха уи ада аерман хьызқәа ирацәазаны иудылоит ажәабжьқәа рыфнытқәа. Аамтанца аперсонажцәа рыбжьара 13-ык уцылоит Адарнас (Артнерсе) рыхьзны; Ашот зыхьзыз – 10-ык; Баграт – 12; Гәургьен – 9; Даут 10; Сымбат – 9. Арт зегьы акрызкыз уаан: атәыла ахцәа, амагистрцәа, акуропалатцәа, аҗсхацәа. Аамтанца Сымбат ыцъара аҗсуа җсхацәа «ха хтәқәа» хәа рзиҳәоит ихәамта антәамтахьшәа. Зны Гьаргь III изкны, аҗсуа-византиатә еибашьра атәы ахьейтәихәо (1021–1022), җазны – уи иҗа Баграт III изкны⁹. Сымбат ихәамта ниртәоит 1030 ш. азы иҗалаз ахтыс ала: аҗсха Баграт иан Мариам-гәашьа Константинополь днәины аимператор Роман Аргири лареи реиҗцәажәарала.

Сымбат иаамтанца ирейгьу ачыдарақәа рахь иҗхьазоуп абарт аҗазшьақәа: ахтысқәа зегьы, шамахамзар, арыцхәқәа, ашықәсқәа рытаәуп. Атцааи аҗхьаи кырза иарманшәалоит.

Сымбат Даут иҗа җара қартлитә азнаурцәа дрықәғәамтәуеит. Ара идеологиала диқәшәоит идырым аҗсуа нтаҗы, «Аҗсуа җсхацәа ртоурых» зҗыз. Уигьы қартлиаа раамстацәа уаацәгьақәаны дрыхцәажәоит.¹⁰ Аамтанцацәа аҗыцәагы XI ашәышықәсаз инхон.

Денис Чачхалиа

⁹ Шәахә. СА (Сымбат иаамтанца), абра, шәнапәҗы йшәку ашәҗәаҗы қартуел бызшәала иануп ҳазлацәажәо атыцқәа: аоригинал адаҗьақәа [384], [386].

¹⁰ [Чачхалиа Д. Кь.] «Аҗсуа җсхацәа ртоурых». М., 2020, ад. 6; җартолос цьовзрәба. სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა. ტ. 1, თბილისი, 1955. ფ. 274 (аоригинал атәы).

БАГРАТРАА¹¹ РЫЦҢАЗАШЬЕИ РЫХҢЫСИ

Ҳара ҳқартуел¹² җсҳаҷәа.
Иарбан тәылоу урт ахьтыҗыз, иҗуазеи урт араҗа
х-Қартуелтәыла иахагыложьтеи.
Сымбат Даут-иҗа ишаныҗсҗаз ала

Адам дишеит¹³ Сеиҗ. Сеиҗ дишеит Енос. Енос дишеит Каин. Каин дишеит Малел. Малел дишеит Иаред, Иаред дишеит Енох. Иенох дишеит Наҗусала¹⁴. Наҗусала дишеит Ламех, Ламех – Нои дишеит, Нои дишеит Сим¹⁵, Сим дишеит Арфаксад, Арфаксад дишеит Каин, Каин дишеит Салу, Сала дишеит Ебер, Ебер дишеит Фалек, Фалек дишеит Рагав, Рагав дишеит Серук, Серук дишеит Нахор, Нахор дишеит Фарра, Фарра дишеит Авраам, Авраам дишеит Исаак, Исаак дишеит Иакәа, Иакәа дишеит Иуда, Иуда дишеит Фарес, Фарес дишеит Есром, Есром дишеит (Арам, Арам дишеит) Аминадаб, Аминадаб дишеит Наасон. Наасон дишеит Салмон. Салмон дишеит Бооз. Бооз дишеит Овид. Овид дишеит Иесеи. Иесеи аҗсҳа Даут¹⁶ дишеит. Аҗсҳа Даут дишеит Соломон. Соломон дишеит Равоам. Равоам дишеит Ави. Ави дишеит Аса. Аса дишеит Иосафаҗ. Иосафаҗ дишеит Иорам. Иорам дишеит Иосиа. Иосиа дишеит Иоафам. Иоафам дишеит Ахаз. Ахаз дишеит Езекиа. Езекиа дишеит Манасиа. Манасиа дишеит Амон. Амон дишеит Иосиа. Иосиа дишеит Иоаким. Иоаким дишеит Иекониа. Иекониа дишеит Салаҗаел. Салаҗаел дишеит Зорабабул. Зорабабул дишеит Абиуд. Абиуд дишеит Елиаким. Елиаким дишеит Азор. Азор дишеит

¹¹ Багратраа. Аерманҗәа рҗы – Багратуни, ақартуелҗәа рҗы – Багратониани; иахьатәи ақырҗқәа рҗы – Багратиони. Ажәытәти аерманҗәеи, ақартуелҗәи, аҗсуааи рхылҗшьҗра хьзы, рабиҗаратә хьзы.

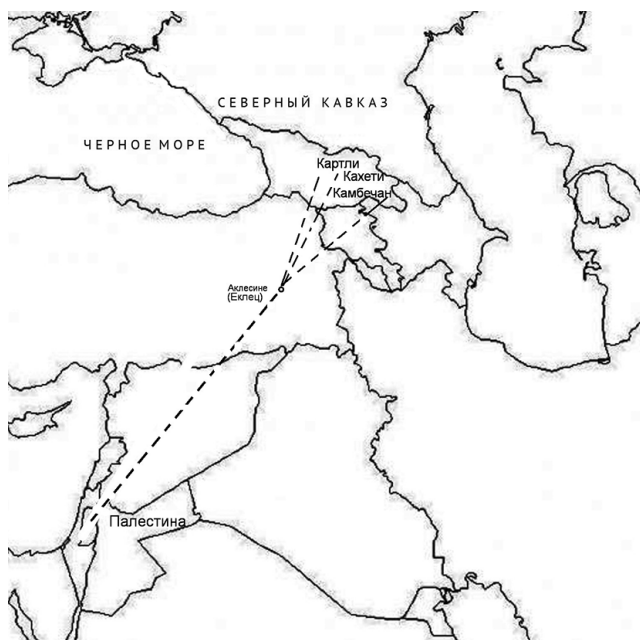
¹² ჰართუელი (аоригинал – Ч. Д.). Ари ахьз ара таиктәи (таотәи) аерманҗәа роуп иаҗанакуа.

¹³ შვა – (қартуел бызшә.) ашара (ахшараиура; дыдриит (ашьх. диалектла). Еиҗшә. Ғатаршао (Ғатаршауа), ашәуа бызшә. Ғатар-иҗа. Араҗа ақартуел «шва», аҗсшәа «ашареи» еиҗылоит. Ақырҗтуа ажәа «швили» – ахшара, аҗқәын, азҗаб иашьашәалоуп.

¹⁴ Аурыс традиҗиаҗы – Мафусаил.

¹⁵ Аоригинал аҗы – Сем (שם).

¹⁶ Израиль аҗсҳа Даут, аубла Даут, Абиблиа ажәытәзатәи аперсонаж, аматанеи-рақәеи аныхәарақәеи раҗҗаҗы.

Асахъа 1. Ауриацѣа Кавказ рнеира арбага

Садук. Садук дихшеит Ахим. Ахим дихшеит Елиуд. Елиуд дихшеит Елиазар. Елиазар дихшеит Матаѣан. Матаѣан дихшеит Иакоб. Иакоб дихшеит Иосиф¹⁷. Иосиф Мариа¹⁸ илхатѣахаз. Насгъы дихшеит уи иашъа Клеопа¹⁹. Клеопа дихылѣтит Наум. Наум дихшеит Сала. Сала дихшеит Рувим. Робуам дихшеит Мохѣтар. Мохтар дихшеит Елиаким. Елиаким дихшеит Бениамин. Бениамин дихшеит Иорабем. Иорабем [373] дихшеит Моисеи. Моисеи дихылѣтит Иуда. Иуда дихылѣтит Елиазар. Елиазар дихшеит Леви. Леви дихшеит Иорам. Иорам дихшеит Манаси. Манаси дихшеит Иакоб. Иакоб дихшеит Михѣи. Михеи дихшеит Иоаким. Иоаким дихшеит Иеребем. Иеребем дихшеит Ебырѣхам. Ебырѣхам дихшеит Иови. Иови дихшеит Ахаб. Ахаб дихшеит Симон. Симон дихшеит Изахар. Изахар дихшеит Авиа. Авиа дихшеит Гаад. Гаад дихшеит Асер. Асер дихшеит Исаак. Исаак

¹⁷ Иосиф (Иасыф). Анцѣа Ду иѣа Иаса Къырса иабаззеи.

¹⁸ Анцѣахша (Анцѣа дзыхшааз) Мариа, Анцѣа Иан.

¹⁹ Клеопа. Иаса Къырса иабаззеи иашъа. Шамахамзар, ихъз ѣѣара иуѣылом.

дихшеит Дан. Дан дихшеит Соломон. Соломон ихшеит быжьџеишьцәак, иара дахганы дшыказ Анцәа Ду ииҭақәаз.

Убарт абыжьџеишьцәак, ызбахә җамаз Соломон иҭацәа, ауриацәа Аткәара Ду²⁰ аан зны ишақәшәахьаз еиҭш²¹, Палестина иҭыҭцны, Анцәа илҭхала, Еклец²² иназеит. Иагьаақәгылт уа аҭсҭа-гәашьа Рокаел²³ лҭаҭхьа, егьрыдыркылт лара лҭынтә аззаахра. Иаанхеит урт Аерман-тәылаҭы. Иахьагьы урт ирхылтқәаз роуп аерман тәылақәа рҭы²⁴ аҭызара ныҭәызго.

Урт рахьтә пшьџык Қартли инеит. Руазәы, Гәарам захьзыз, Қарт атәылаҭы аҭас дықәдыргылт. Убри Гәарам икынтә иаауеит қартуелтәи багра-траа рабиҭара, урт рыуа-рҭахыра.

Гәарам иашьа, Саҭак захьзыз, дцеит Кахьет, пҭхәысаагарала уатәи Нерсес диуахеит. Иаанхаз ҭыҭыа – азәы Асам, егьы – Вараз Вард²⁵, Камбечан иназеит. Дыршьит уатәи парсаа²⁶ рыспасалар²⁷. Мчыла иаарысуа ипҭканы²⁸ иргеит уи Камбечан-тәыла, иара убра Хорнабуц²⁹ итәеит нха-ра хәа. Урт ирҭынхаз иахьагьы ахра руеит уа.

²⁰ Аткәара Ду. Мамзаргьы Вавилонтәи (Бабилонтәи) Аткәара. Мчыла ауриацәа Вавилонка рахгара. Имџапысуан 597 – 539 шш. рыбжьара хәра қалаанза.

²¹ Ара аамҭантцаҭы иахгәалаиршәоит Библиа (Ажәажә) иану иудеиаа ирхыргаз Ахгара.

²² Еклец (Екелеац) – тыҭ хьзуп. Иупылоит «Аҭсуа псҭацәа рҭоурых аҭы» (Аҭҭ), ад. 65. Азиас Евфрат ахыҭхырҭа иазааигәоуп (Такаишьвили Е. С. _1, ад. 120. Изныкымкәа иупылоит ҚЦ аҭы). Мрагыларатәи Анатолиа иатәуп, Акилисена хәа иашьтоуп ажәытәзатәи аклассикатә ҭарауаа. Кельцена хәа азырхәон византиаа. Евфрат ар-марахьтәи аган иадын. Иҳараку Аерман-тәыла аҭацәқәа (агаварқәа) ируакын. Иахьа – тырқәтәылатәи ақалақь Ерзинцъан (М. О. Дарбинян-Меликян, см. комментарии к кн. Иованес Драсханакертци. История Армении. Памятники древнеармянской литературы. Изд-во «Советакан грох». Ереван, 1986. С. 261, 263).

²³ Рокаел захьзу аҭсҭа-гәашьа уаха ҭьаргьы дарбам.

²⁴ Аерман тәылақәа: Васпуракан, Ани, Торон, ҭашьыр ухәа.

²⁵ Вараз Вард. Аҭхьа игылоу ажәа «вараз» ерман бызшәала «абынхәа» хәа аанагоит. Аҭымҭаҭы иахҭылоит иара убасҭәҭыа ишьақәгылоу даҭа хьызқәак: Вараз Бакәра, Вараз Гәгел (шәахә. Андрей Виноградов. Стратегия имянаречения у восточнохристианских правителей VII-XIII вв. в сравнительной перспективе (Багратиды, Комнины, Рюриковичи): an approach // Средневековая Европа и Восток. ВШЭ. Москва, 2015. С. 127.

²⁶ Парс – аҭьам, Аҭьамтәыла...

²⁷ Ар реихабы.

²⁸ Ипҭканы – мчыла, ирыдцаланы.

²⁹ Хорнабуц – Кабечан-тәыла иахҭнықалақьын. Кахьет-Ерет иатәын.

Аха Вахтанг Горгасал³⁰ ипацәа рыпсхара анынтәа нахыс Қартли-тәыла азнаурцәа³¹ ирзаанхеит. Урт қартлитәи аамстацәагы, дара рхатақәа рыгъангъашра иахъаны, рымчра кәадахеит рацәак мыртыкәа.

Уи аамтазы Мцхета³² калтакосыс³³ даман Симон-Петра³⁴. Убри нахыс Мцхета еитцало иалагеит, Қарт – аеартбаауа афеанахеит. Армаз³⁵ кәада-хо иалагеит, Кала³⁶ есаира аеартбаауан, аеарфеуцун. Ацъамцәа напх-гара азыруан Қартли, Кахьет, Ерет, Сомхьит³⁷, Сивнет³⁸, Аспуранг³⁹.

Идуinei ипсахит калтакос Симон (Петра). Уи итыпафы дтәеит акалтакос Самовел⁴⁰. Ажәбатәи акалтакос.

[374] Хазфәу аамтазы Мцхета калтакосны дтәан Самовел⁴¹. Убасқан қартлиаа зегъы цъарак рееизырган, еикәшахатны [Қартли ахадас] дқартцеит Гәарам, [аубла]⁴² Даут иабицара иатәыз, иашьцәеи иареи Палестинантә еицааз ируазәкын. Асами Варазварди рашья иакәын. Урт рызбахә уажәапхә иахъахеит, Еклецынтә иақәаз, апсхагәашья Роқәел йлнатыз аишьцәа-ауриацәа, Ахгара дуи Аткәареи зыхганы, Палестина ианытцны Еклецынтә иахъақәаз ракәын. Арт рахьтә хвык рыхьзқәа лыпсахит. Руазәы Мушел ихьзылтәит, егы – Баграт, уи иакәхеит нас Багра-траа рабицара зхылтыз, ахқатәи Абгавар хәа ахьз илтеит; азәы махәыс дышьтылхит; иаанхаз шыцаа аерман цсхацәа ирымахәхартә икалцеит.

³⁰ Вахтанг Горгасал – (440–502 шш. ирзааигәаны), Қартли Ахада. Цъамтәыла апсха имчала Қартли дахылапшшын. Цъамтәыла зкыз Хосроуаа ртаацәара датәын. Мирдат VI апсхагәашья Сандухти рқа.

³¹ Азнаур – аамста, атәыла-фәцә ахада.

³² Мцхета – ажәйтә қартлитә қалақьуп, ақырсиантә ахтынроуп, Қарт иазааигәоуп (20 км).

³³ Акалтакос – католикос, ауахәамақәа, аеклессиакәа реихаб дузза. Апсуа цсхарафәы руазәы Пицунда дтәан, егы – Мцхета.

³⁴ Ара зызбахә хәоу Петра I иоуп (60 аш. V ашә.). Симон (Եղմբ) хәагы ишьтан.

³⁵ Армаз – хыргәгәартоуп, еицырдыруа тыцуп, Мцхета иавоуп. (2 км).

³⁶ Кала – иахьатәи Нарикала акәхоит. Арацәа рыргыламтоуп. Қарт ақалақь иахагылоуп, хыргәгәартоуп.

³⁷ Сомхит (Аерман тәыла) – Цъавахет, Месхет, Таик, Кларцъет еизакны. Еихарак аерманцәа ракәын итанхоз. «Ақартуел» хәа ирышьтан (IX ашә. абжьара инаркны), избанзар ауахәамафәы «ақартуел» бызшәа рхы иадырхәон.

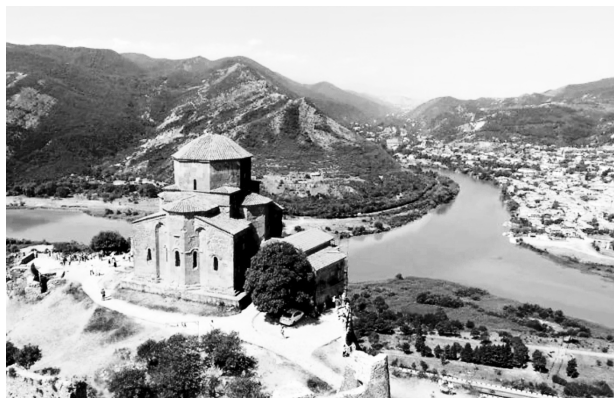
³⁸ Сивнет – Сиуник, аерманцәа ртәылак, Аладатәи Кавказ афы. Ван азиа иазааигәаны.

³⁹ Аспуранг – Васпуракан, аригы аладатәи Кавказ иатәу аерманцәа иртәылан. Апсха Баграт III (1027–1072) иан Мариам, Васпуракантәи апсха Сенекерим ипқа лакәын.

⁴⁰ Самовел I (70–90 шш. V ашә.).

⁴¹ Самоел хәа иануп икьыпхьуатекстәфәы, аха – «Самовел» хәа ианицоит Такаийшвили. Шә. ад. 122. Уи хәцныкәоит харгы (Ч. Д.

⁴² Аубла – ара аңаимбар. Иудеиа апсха Даут убас дыпшыафны дрыпхьазон.

Асахъа 2. Мцхета. Ацъартә-уахәама

Цшьфок аишьцәа, ари ацхъа ишаххәаз еипш, Қартли ицаны Гәарам хадас далырхит. Византиатәи ацсха акуропалат⁴³ ичын ианашьаны Мцхетақа дишьтит. Дахънеиз Цъвари аныхабаа аргыларазы ашьапы икит Мцхета афныцқа. Хфок аишьцәа Кахъет инеит. Саак уатәи Нерсес ица Бакәра димахәхеит. Асани Варазварди Камбечанынзә иназеит. Ауаа дырбыжкын, Везан иґадыргылт [Бахрам Чубин, Везан дыршыт] Камбечанынтә мчыла иргеит.

Мцхета ускан калтакосыс даман Самовел. Уи аамтазоуп Қарт ақалақь-уаа ауахәама ашьапы анырк. Аргыларә ахарцъ абжа қартаа рхы иадыртсеит, егы абжа цхәыс гьешк⁴⁴ дадгылеит.

Калтакосны Мцхета дтәан Бартоломе⁴⁵.

Хзыхцәажәоз Гәарам ишьтахъ хылацшвыс дтәеит уи ица Стефаноз, Дырмит иашьа. Мцхета афныцқа аныхабаа Цъвар аргыларә дырґыцит.

Уи иахраан Византиа ацсха Елакра⁴⁶ ддәықәлан, Қарт дназеит. Днеин, Кала ацхъа дтәеит. Кала абаагәара итаз реиҳабы ацсха Елакра «уара ақыжә-жакъа зґоу, абагъ ахәдацъал зыхәдацъалу!..» хәа изґеитит. Ари ажәа ацсха Елакра дараапкит, Аубла Даниил ила изицхаит «иаау-

⁴³ Акуропалат – византиа аиҳабырраґы иреиҳау ачынқәа руак.

⁴⁴ Аоригинал аґы: ԳՂԳ ԿՅԾ. Ахатамцхәыс.

⁴⁵ Бартоломе (Варфоломеи), 90 шш. VI ашә.

⁴⁶ Ара зыхъз арбоу Византиа аимператор Елакра (Иракли) иоуп. Уи ахра иуан 610–643 шш. рыбжьара.

еит Мрагашәарантә абагы-кша, иагыацкьоит Мрагыларатәи ауаса-аб атәыџақәа» хәа. Иагыацитеит: «Иухәаз сара сакәзар изхыухәааз, иухәтоу акара аццаны иухтныскьоит!» хәа. Қарт-ақалакь ахь Цыбыгбәы⁴⁷ захьзыз ар рпыза ддәықәицеит уатәи абаагәара агаразы, ихаҭа Багдад⁴⁸ шыкоу иґынеиґеит.

Ус, Гардабан⁴⁹ днеит Елакра, Вараз Гагел иґы. Ар уа иртәеит, Хәыза-шен хәа изышьтоу адгьыл аґы. Вараз Гагел ихаҭагы ижәларгы инаҭит. Дагыалагеит аныхабаа аргылара, егырт аеклессиақәа зегьы ирылыццо. Арантә Бердуц шыкоу днаҭысит. Ақыҭа агәҭаны днеин, даангылеит, ахахә иалхны ацар аирсит. Иара убриала ашьапы икит Анцәадзыхшаз илызкны аныхабаа, акәымпыл-бжа аформа аҭангы ихыбит.

Уи аамҭазы Цыбыгбәы⁵⁰ Қарт дажәлан, урт рбаагәара иртаслымит. Иҭаз ар реиґабы дааникылан, иґы адрахканқәа⁵¹ рыла иртәит ахәынҭқар Елакра абзарзы изиґхәаз азы⁵². Нас иара уи иакәым ахьизиґхәаз азы – ицәа кказа иааихихын, абырзенцәа рыпсґа Гардабан Вараз Гагел иґы дшыґказ ихыигзеит⁵³.

Апсґа Елакра Гардабанынтә Лалка деиҭаҭцит, диҭхьеит уахь мецекевнаа⁵⁴ реиґабы, дагыинаҭит. Арантәи Багдад дцан, Багдад игеит. Апсґа Хәасро диткьеит, иагымихит Апсҭазаара-Цла⁵⁵. Ари Ерусалим арґыцра далагеит, патриархс Модистос дахаиргылан, нас деиҭагыжыит арахь быжышықәса рышьҭахь. Уи арахь дгьежыаанза Қарттәи аныхабаа⁵⁶ дыргылахьан, аха Ацар-уахәама макьана иалымгацызт.

⁴⁷ Ара зызбахә ахәо Цыбыгбәы – ахазарцәа рыпсґа иоуп. Уи иҭстыр драҭгыланьы днеит Тифлис 626-тәи ашықәс азы абырзенцәа рыпсґа Елакра ацхыраара ииҭарц...

⁴⁸ Багдад ахьз ахьарбоу машәырны ирыпхьазоит аҭарауаа, агха зыхьыз ма аамҭанца ахаҭа змыз, ма ахшылааф иакәны. (Шә. Лордқиҭанизе, азгәаҭа № 42).

⁴⁹ Гардабан – Кахьет иаҭцанакуеит. Иахьатәи Азербайґяни Қырттәылеи рхәааґы. Тифлиси иареи 33 км рыбжьоуп. Инхо еиґарак азербайґянцәоуп иахьагы.

⁵⁰ Цыбыгбәы-хан (623–626 шш.) ахазарцәа рхакан.

⁵¹ Адрахкан – ахьтәы ґара-жәла.

⁵² Абри еиҭш аҭас аґнытә иаауазар фалоит аҭсуаа иахьагы иныґкәырго азеиґышьара: «Уґы хьыла иҭәааит». Бзиарак уазхәаз иоуп уи зархәо.

⁵³ Ари ажәабжь акыр иҭсахны, иаҭны, инҭырхәыцааны еиҭахәоуп ажәабатәи ашәышықәсатәи аҭоурыхҭцааґы Мовсес Каланкатуаци ишәкәаґы. Шәахә.: Каланкатуаци, Мовсес. История страны Алуанк. Перевод с древнеарм., предисл. и комментарий Ш. В. Смбаҭяна. Изд-во АН Арм. ССР. Ереван, 1984. С. 80–81.

⁵⁴ Мецекевнаа. Изустцәоу еилкаам.

⁵⁵ Апсҭазара-Цла, Апсҭаҭага-Цла. Иаса Қырса дызкыдчаҭалаз «Аҭла», ацар.

⁵⁶ Сионтәи уахәамоуп изґу, Қарт-ақалакь агәҭа зшьапы ркыз.

Асахъа 3. Византиатә аңсха Елакра

Аңсха Елакра аңхаражәхәащәа дәықәйтцеит Қартқа, Мцхета, Бочорма рышқа, егырьдитцеит ақырсианцәа зеггы руахәамақәа ирталарц. Иаанхаз амагцәеи,⁵⁷ амца амцаныхәащәеи, анатра мап ацәызкызи – ашьра рықәйтцеит. Атцыхәтәаны зызбахә ххәаз, анатра акәым, чархәарала ақырсианцәа ирықәларцгыи иакәыркын, зеггы ахәа иадыргеит. Урт ршьа рәашны ауахәамақәа ирыцәлеит. Абасала, Қыырса, хара х-Анцәа идин рыцқыаны, аңсха Елакра дхынхәит иара иңсхара, ихәынтқарра ашқа. Қартли⁵⁸ Стефанос Адузза иакәзан иахылаңшуаз. Калтакос итыңағы еиҥа Бартломе ддыртәеит.

⁵⁷ Амәг – зыгәрагара уадау, анашанақәа қазцо ауауы. Амагцәа ахәышәтәрагы рдыруеит.

⁵⁸ Еристәв. Лордқыңанизе лғы «мҥавәр» – ах, ахада.

Асахъа 4. Аңсҕазара-йла архынхара

Уи ашьтахъ атэыла Картли ахадас ддыртэеит Адарнас, Стефаноз иҕа. Уи дахьынзатээз, хѡык акалтакосцѡа рѣырыҕсахит: Иоанн, Бабила, Табор. Уи ашьтахъ дыҕсит Адарнас аиҕабы. Уи дыҕсахит иҕа Стефаноз. Иара иагыыхиркѡеит Аҕьар-уахѡама аргылаара. Уа еиҕикааит ауахѡа-матѡ еиҕабыра русбарта. Нхарта тыҕсгы иалихит Карт. Ускан калтакос-цѡас иҕаз Самовели Енони ракѡын. Убаскан акѡын Картли-тѡыла ианыз ауааҕсыра ҕхьазаны, [376] рсиа Бырзентѡылака ианырышѣт. Убаскан ауп агариаана Баҕдад ргеит хѡа ҕыц аҗѡабжыны ианрылаѡ.

Абри Стефаноз инаѡс ахра иуан Гѡарам Куропалат. Уи ишьтахъ – Вараз-Бѡкѡра⁵⁹, иара иҕа, антипатос⁶⁰. Иара иакѡын гардабанаа аҗьырси-анра рылазыртѡаз. Нас – Нерсе, уи иҕацѡеи: Филипп, Стефанос, Адарнас. Урт зыҕсахыз – Адарнас иҕацѡа: аҕ Гѡургьени Ашот Куропалати.

Ашот Куропалат итѡы ухѡозар, уи атѡыла знапѡы иҕаз иакѡын, нхарта тыҕқѡасгы иалхны иман Бардав, Карт, насгы рыкѡша-мыкѡша иҕаз адгьылқѡагы иара изыҕтѡан. Уи аамтѡзы рымч гѡҕѡхеит ага-

⁵⁹ Вараз-Бакѡра (Вараз-Бакур, Варз-Бакур), (379–393 гг.). Византиѡи аимператор Феодоси I Адузза (379 ш. инаркны) изин ала Картли-Кахѣт ахра рзиуан. Аҗѡа «вараз» аерман бызшѡала иаанагоит «абынхѡа». Шѡахѡ. В. С. Налбандян. Тбилиси в армянских литературных памятниках древних и средних веков. Ереван. Армгосиздат, 1961. С. 23.

⁶⁰ Антипѡт – матцуряхъзуп, ускантѡи Византиа аиерархиѡе иилыргашѡала, атѡыла анапхгаѡы.

рианаа⁶¹, Ашот Куропалат дахьцалак ишьташәарыцон. Ашот урт рәагылара имч ақәхомызт. Икайтцалак, иеахго даауан, нас, иеааибитан, Византиака дцеит. Ицын иани, ицшәма цхәыси, иара убас ичкәынцәа аихабацәа ыцфа. Аха урт макьаназы имачкәан – Адарнас деихабын, уи дишьтанеиуан Баграт. Аитцыбза, Гәарам захьзыз, макьана дмизацызт. Ицыз ажәлар рыфныцка иара итәкәатцәкьаз рацәафмыызт, дара уртгыи атаацәара иалаз ракәын акнытә, рыхәсеи рыхшареи рыцын. Амәа-хара иараацсан, даара рымч шәаны, Цъавахк ашьхақәа ирызкылсит, инхықә-гылт Царавантәи азмыжь ду⁶². Убри азы ацшахәфы икыыцаха рөынка-рыцсеит. Акы ианацхақәа, ацәа интанагалеит. Урт шыцәаз асарацинцәа рыр ду рыкәлеит. Аха Анцәа Ашот Куропалат дизыразхан, аиааира ииргеит, ир шдумызгы. Ауаа рацәа тадырхеит усқан.

Уантә идәықәлан, Шавшет ацстакны инеит. Шавшет ацста қытақәак рыда, егырахь макьана анхартәкәа рыкны унхартә икамызт, ауаагыи хнымхәзацызт. Ацъамцәа раамтазы, Багдадтәи Адагәа⁶³ аратәи ахыргәгәартақәа анықәихуаз, Шавшет ацстеи Гадо ашьхареи ацхаста ду ритәит, итаирцәит. Уи азымхакәа, ауаа амгәах-фкы рызцысын иқәнахзеит, цъара-цъара еикәхақәаз ртәи умхәозар. Убарт гәырғыатцәа Ашот ицылеит, иаргыи ари еицш агәбылра аниба – уа дрыланхеит. Анцәа имтаны иоуит Шавшет-Кларцъет. Царала иихәхаз кәлеит, инапала ишьақәиргылазгыи мацмызт. Ажәакала, урт атәылақәа абырзен-цсха имчала Ашот инапафы иааигеит, еидикылеит.

[377] Убри Ашот Куропалат кларцъеттәи абна атыхәан цәхәыра дук ибеит. Аброуп рацхьаза Вахтанг Горгасал абаа-гәара Артануцъ ахыргылаз. Багдадтәи Адагәа иаахыс ихырбгаланы ишыкәз иқан. Ашот уи еиташьақәиргылан, еица ибаа-хьытәцаран икайтцеит. Уи ацакьа ашьапафы иргылт ақалакь. Абаа афныцка еклессиа таиргылт – Қыырса ицнагацәа Петреи Павлеи рыхьзалагыи ицшьеит. Данцслак идамра зтадыргылаша ацсыжырта тацқаны ирмазеит. Уи ашьтахь Ашот уаанза иикыз атәылақәагыи, Бардав-қалакь⁶⁴ ақынза, еица ицеикит. Ақырынтәгыи Анцәа Ду Ашот Куропалат аиааирақәа ииргон, ихьзгыи хараикуан аибашьрақәа рфы.

⁶¹ Агарианаа – араццәа.

⁶² Параван. Аерман тәыла Цъавахк аладатәи авараф ишьто змыжьуп.

⁶³ Багдадтәи Адагәа. Ус изырхәон араццәа рхалифат арпыза Мурван ибн Муххамед 737 ш. азы Анакопиафы аиааира ззымгаз.

⁶⁴ Ақалакь. Азербайцъан иатцанакуеит.

Асахьа 5. Артануць ақалақь

Ус ишыказ, убри Ашот ддәықәлеит ар еизигарц абарт асарацинцәа⁶⁵ драбашырц. Дышнеиуаз, ҕара иеааникылан, лада-ҕада захынҕыара ауаа рылеитцеит: ахәхәацәа, ацхаражәхәацәа. Ар ахынзеизигоз, ргәы-реанзамкәа асарацинцәа аарықәлан, дыпхарцеит Ашот. Такәы дцахьан еипш, даагыжын, Нигалтәи ацстаҕы⁶⁶ дтәеит аамтала, иара иахь идәықәлаз ар дырзыпшны. Иззицхаз архәтақәа иара ишқа идәықәлеит, аха Ашот дзыкәгәыгуаз ицхраарц азы акәымкәа, дыршыразакәын изаау-аз. Иааины ишә иаалагылаанза арт сыршыуеит хәа игәгы итамшәеит. Аргыы имамызт иара акы иеазикыртә еипш. Иказ маццәан, аҕацәа дырҕа-гылартә дыкамызт. Уи аҕнытә Ашот Куропалат иеитцәахит ауахәамаҕы. Аха уа дыҕнаршыт ахәа илатцаны, алтар⁶⁷ аҕапхьатцәкыа. Дыршыт, азатә сыс-пшқа еипш, ашәхымс дылакны. Ускан атзамц икыдшылаз ашәа иахьагы имҕашьахуа иубоит.

Долискана итаз Ашот итәқәак рыпсха абас Ороз-Мороз иҕацәа рна-пала дшыуп хәа анраха, иаатрысын, Долискана илтҕан, ашыра кызтаз ирышьтәлеит. Ирыхьзеит урт Чорох асакараҕы, псышьацәгга рыртеит, иршыт, уаҕ днырмыжыт. Рыпсха Ашот Куропалат ицагыланы Артануць дыргеит, иара иалиххьаз атып аҕны, Кырса ицнагацәа Петре Павлеи

⁶⁵ Асарацинцәа (шәахә. «агарианаа»), раҕ-жәлоуп артҕы.

⁶⁶ Нигал ацста. Аладатәи Чорох иатәуп, Ардаган аган аҕны иҕоуп. Шавшет иатәуп.

⁶⁷ Азатәнагартә

ирзикыз аеклессиа афнытқа анышә дамардеит. Ашот Куропалат дшыын адунеи Кырса Иира 826-тәи ашықәс азы. Ха хтәала иухәозар. хроникон 46, 13 ахыркәшамтазы⁶⁸, ианар 29 рзы.

Ашот хөык аңаңәа итынхейт: аиҳабы Адарнас, уи ишьтәнеиуаз – Баграт (арт амыңағы) **[378]** ицын Шавшет-Кларцъет данталоз. Урт ретбы диит Артануңқа ианиас ашьтахь. Ашот данңсы ашьтахь, ипаңәа макъана рықәра маңын аңнытә антытәи рыдгьылқәа зегъы асарацинцәа ирымырхит. Аха ианышеидас, Анцәа еиҭа ирызиргьежыт раб идгьылқәа. Ирызхаанза, Ашот ихшара Артануң итанхон. Егьырт апҭақәа Шавшет, Кларцъет, Нигал иртанхоз ашәахтә ртилар акәын асарацинцәа рахь. Ашьтахь Артануң аахыс иказ урт адгьылқәағы дыргьежыт. Баграт куроपालатс дықәдыргылт, Анцәағы урт рыпсхара дақәныҳейт.

Ашот иңеиҳаб Адарнас хөык аңаңәа иоуит: Гәургьен, зажәымтаз акуропалатра зыртәз, иашьцәа: Ашот-Кекела, Сымбат Артануңтәи. Уи атыхәтәантәи аҳра аниуаз аамтазы антипатос-патрикс⁶⁹ дкарцеит.

Баграт Куропалат хөык аңаңәа иман: заб ишьтахь куроपालатс иқәдыргылаз Даут, Адарнаси, Ашоти.

Гәарам, Ашот иңа аитбы, ыңа аңаңәа иман: Насри Ашоти.

Ашот-Кекела, Адарнас-иңа, дыңсит короникон 87 – 867 шықәсазы, дитынхейт иңа Гәургьен, цытрак ашьтахь куроपालатс иқәдыргылаз, Сымбат Артануңтәи, антипатрик.

Ашот, мамңал Гәарам иңа, иаб иңсы штаз дыңсит короникон 89 – 69-тәи ашықәс азы, цей дитнымхакәа.

Адарнас, Баграт куроपालат иңа, дыңсит короникон 94 – 874 шықәсазы, иаб иңсы штаз, уигъы ңа дитнымхазейт.

Уи иаб, куроपालат Баграт, куроपालат Ашот иңа, дыңсит короникон 96 – 876 шықәсазы.

Даут захьзыз ңак дитынхейт, заб ишьтахь куроपालатс икартаз. Даут дшыын иаб иашьа Гәарам иңа Наср инапала. Уи кәлейт Гәарам иңсы штаз короникон 101–881 шықәсазы.

Аха иаб иашьа – Гәарам мамңал, Наср иаб куроपालат Даут итархара далахәымызт. Даут дитынхейт Адарнас захьзыз **[379]** макъана зышықәс маңыз арңызбак. Наср иакәзар, уи дыбналт ахтнықалақь Константинополь ашқа. Дагьяанхейт уа акыр шықәса.

⁶⁸ Кырса дани инаркны 826 шықәсазы.

⁶⁹ Матцуряхьзуп византиатәи аиҳабырағы.

Уи ашьтахь куроपालатс дҕалеит Ашот куроपालат Ду иҕа Гәургьен, иҕа Адарнас.

Дыҕсит Гәарам, мамҕал иҕа Ашот Дузза иҕа, Наср иаб короникон 102 – 882 шықәсазы.

Иҕстазаара далцит Ашот, Баграт Куропалат иҕа короникон 105 – 885 шықәсазы.

Уи ашьтахь Наср, Бырзентәыла дтыцын, Аҕсныҕа днеит. Псыуа ҕсҕас усқан иҕаз Баграт⁷⁰ ихзын. Уи Наср иахәшьаҕа иакәын. Аҕсуа ҕсҕа ианшьа Наср ацхыраара ииҕеит, аибашьцәа рыла деибитеит, аҕстыр ииҕеит. Уантә Наср дахытҕны Самцхәа днеит. Уа тҕаа змам ар еидикылеит. Усқан Адарнасыҕы, иршьыз акуропалат ири иареи еиқәшәан, аибашьра-зы дтыцит. Адарнас ицхраарц азы ицлеит акуропалат Гәургьен иҕацәеи иареи. Аибашьра ҕәҕәа ҕалеит ара Наср иҕаҕыланьы. Рымчқәа шырацәа-мызгы, Анцәа Адарнас идгылацәеи иареи дрыхәан, аиааира диргеит. Наср дыџт. Дааныркылан, дыршьыт уи Наср Самцхәатәи акаршәра, ақыҕа Аспинза⁷¹ аҕы короникон 108 – 888 шықәсазы. Наср уаџ диҕнымхеит, ихзыгы ныбжьаз ицеит.

Адарнас, иршьыз Даут куроपालат иҕа, хадас⁷² дҕазтаз ақартуелқәа роуп. Убри Адарнас, иршьыз Даут куроपालат иҕа, Бана иргылт, раҕхәатәи аепископс иҕартаз Кәрыкь Банатәи иҕабаала.

Насыҕы мамҕал Сымбат Артануцәтәи Адарнас иҕа, уи Ашот дузза ды-зҕаз дыҕсит короникон 109 – 889 шықәсазы. Уи шыҕыа аҕацәа иҕынхе-ит: Баграт, Артануцәа рхада [насыҕы Даут аиҕабы]. Сымбат Артануцәтәи иҕсы шҕаз, Наср иҕстазаара далцит. Идгылқәа егырт ахцәа иргеит. Уи ашьтахь куроपालат Гәургьен идгылқәа Тао-Калмаха дтыцын, нхартас ишьтихт Шавшет-Артани. Аха арт зегы ҕас иҕеибатцеит. Дасу рыр шыты-рхит. Ганкахы – Гәургьени иуаажәлари, егырахь Адарнас, ақартуелқәа рхадеи Баграт Артануцәтәи дицны. Урт еиҕагылт Артаан аҕстаҕы, убра ақыҕа Мглинави ааигәара еидыслеит, еибашьит. Куропалат Гәургьен дыбналарц иақәикит, аха ихзын дырхәит, ддыртаслымит, ашьтахь дта-дырхеит. Иоуз ахәра дагеит акуропалат Гәургьен Адарнас-иҕа, Ашот Дузза иҕа короникон 111 – 891 шықәсазы. Шыҕыа аҕацәа изынхеит: руазы – Адарнас [Ашот] ахцәа рах.

⁷⁰ Баграт I (887–899 шш.), аҕсуа ҕсҕа. Шәахә. Д. К. Чачхалиа «Хроника Абхазских царей», М., 2000, С. 22; «Аҕсуа ҕсҕацәа рҕоурых», М., «АКВА-Абаза», 2020, ад. 38.

⁷¹ Аспинза. Иахыҕы иҕоуп ари Самцхәатәи абаагәара.

⁷² Аоригинал аҕы «Ժցոյց». Аха ари иашам. Ас ала «аҕсҕара» азәгы ишом.

Адарнас дыңсит, иаб, куропалат Гәургьен ишьтахь короникон 116 – 896 шықәсаазы. Ҫыңа аңаңа иҫынхейт: Даут, аңаңа раҳи, Гәургьен, аңаңа раҳ дузза хәа ахьз заузи.

Иңсәзаара далцит Баграт мамңал Артануңтәи Сымбат-иңа короникон 129 – 909 шықәса арпил 20 рзы, Амшаңаңы. Уи ңшьык арңарцаа иман: руазәы аберра идикылан, Басила хәа ахьзшьара ирҫейт; нас – аңду Гәургьени, Ашоти, Даут.

Аңду Даут, Баграт-ду Артануңтәи иңа Адарнас, Гәургьен (Гәургьен Дузза) иаша дыңсит короникон 128 – 908 шықәсазы, ңа дитнымхакәа.

Ашот, аңаңа раҳ, Гәургьен куропалат иңа, Кәых хәа зархәоз, Тбет⁷³ иргылейт Шавшет тәылаң, иаҫахьз зегьы рыла еибитейт, Адоуха ишитҫа-нахәаз ала, раңхәатәи епископс дҫаиңейт Степан Гәыраз. Зызбахә ххәаз Ашот Кәых дыңсит, ңа димоукәа, короникон 138 – 918 шықәсазы. Уи ашьтахь аңаңа раҳ хәа дықәдыргылейт иаша иңа Гәургьен.

Даут, Артануңтәи Баграт-иңа дыңсит короникон 142 аан, 922 шықәсазы. Иңхәыс ашара длоуаанза иара дыңсит. Илыхшаз азҫы Баграт ихьзыртәйт.⁷⁴

Адарнас, қартуелаа рыңсха, иршьыз Даут иңа, дыңсит короникон 143 – 923 шықәсазы, егьитынхейт ңшьык арңарцаа: Даут, заб ишьтахь ақартуелқәа рыңсхас зәыҫазтҫази; Ашот куропалати, магистрос Баграти, Сымбати, зашьцаа зегьы рышьтахь куропалатс иқәдыргылаз.

Дыңсит аң Гәургьен, Баграт Артануңтәи иңа хроникон 143 – 923 шықәсаазы, қартуелаа рыңсха Адарнас зышықәсан дыңсыз. Уи Гәургьен иңхәыс лңаа ашара далашәан дшыҫаз, дыңсит. Ииз рңа иаб еиңш, Гәургьен ихьзыртҫейт.

Дыңсит Даут, қартуелаа рыңсха, қартуелаа рыңсха Адарнас Артануңтәи иңа хроникон 157 – 937 шықәсазы, уаф дитнымхакәа.

Дыңсит Ашот, Баграт Артануңтәи иңа хроникон 159 – ииун 939 шықәсазы. Ңа дитнымхейт.

Дыңсит Гәургьен Адузза, аңаңа раҳ, Адарнас иңа, забиңараңы егьырт рааста агәымшәареи ахатңареи злаз, згәылаңаа зегьы знапаңы иаазгаз хроникон 161 – 941 ш. ңеруал 14 азы. Ңа дитнымхейт.

[381] Дыңсит Даут мамңал, Сымбат Артануңтәи иңа, аберра ани-

⁷³ Аныхабааи ақалақьы. Иахьатәи Аңоу-тәыла (Аджариа) аладахька.

⁷⁴ Ари ахабар аагоуп Тәк. ад. 149.

дикула ашытахь хроникон 163 – 943 шықәса җеруал 20 рзы. Уи дитынхейт иҗа Сымбат, ахцәа рахс иҗартаз.

Дыҗсит Баграт магистрос, Адарнас, аҗартуелцәа рыҗсха иҗа хроникон 165 – 945 шықәса март мзасы. Уи дитынхейт иҗа Адарнас, иаргы, иаб еипш, магистросны иҗалаз, нас заб иашыцәа рнафс куроупалатрагы збаз.

Иара убри ашықәс азы, Баграт магистрос данҗсы, дыҗсит абер Басила Кларҗтәи, Баграт мамҗал иҗа.

Дыҗсит куроупалат Ашот, аҗартуелцәа рыҗсха Адарнас иҗа, хроникон 174 – 954 шықәсазы. Җа дитнымхейт. Иара убри ашықәсан дыҗсит Ашот Сымбат-иҗа. Уигь җа дитнымхейт.

Убри ашытахь Ашот куроупалат иашыа, Сымбат захьыз куроупалатс ддыртәейт.

Иара убри Сымбат куроупалат, картуелаа рыҗсха иҗа, дыҗсит хроникон 178 – 958 шықәсазы. Уи җыҗыа аҗацәа итынхейт: Регвени зархәоз ахцәа рах Баграти, аҗартуелцәа рыҗсхас иҗадыргылаз акуроупалат Адарнаси.

Дыҗсит [Адарнас куроупалат] Баграт магистрос иҗа хроникон 181–961 шықәсазы. Уи иҗацәа дааныркылан, аберразы амырхит. Насгы дыҗсит иара мчыла ишәырҗаз ахарҗыжә шишәыз. Җыҗыа аҗацәа итынхейт: Баграти, ахцәа рах Даути.

Дыҗсит уи Баграт, ахцәа рах, куроупалат Адарнас иҗа хроникон 186 – 966 шықәсазы, иашыа Даут Адузза⁷⁵ иакәхейт.

Дыҗсит Гәургьен Гәургьен-иҗа Баграт мамҗал имаҗа хроникон 188 – 968 шықәсазы.

Дыҗсит Адарнас, куроупалат Сымбат иҗа, Баграт Регвени иашыа хроникон 203 – 983 шықәсазы. Даут захьыз арҗыск дитынхейт.

Дыҗсит Сымбат Артануҗтәи, ахцәа рах, ауаф-иаша, Даут мамҗал иҗа хроникон 208 – 988 шықәсазы Җыҗыа аҗацәа итынхейт: Даути Баграти. Имшфынфажәа иакәшәейт иҗа Баграт иҗсрагы, җыҗыа аҗацәа итынхейт: Сымбати Гәургьени.

Дыҗсит Сымбат, аҗартуелқәа рыҗсха Баграт Регвени иҗа хроникон 212 – 992 шықәсазы. Ари җа димамызт.

Дыҗсит Даут, ахцәа рах Сымбат, ауаф-дуза, ауаф-иаша иҗа.

⁷⁵ Даут III Куроупалат, Адузза (930–1001 шш.). Аерманцәа ртәыла Афадатәи Таик Ахада. Уи дзеихабыз атәыла Чорох ахахы ишытан. Иашыцәеи иареи роуп Ошкаванк ауахәама ду зыргылаз.

Асахья б. Даут Куропалат, Адузза

Дыңсит Баграт Регвени, ақартуелқәа рыцсха, цсәтә шкәакәа Сымбат куропалат иңа хроникон 214 – 994 шықәсазы. Дитынхеит иңеиҳабы Гәургьен, апсхацәа рыцсха хәа изышьтаз. Уи Гәургьен аңа диман Баграт⁷⁶ захьзыз, иан лышьтрала аңсуа цсхацәа – Дырмити Феодосии рахәшьаңа. Гәургьен итәыла дахагылаанза иара Аңсны цсхас дҟарцахьан. Уи азоуп Гәургьен аңсхацәа рыцсха хәа ахьз зышьтихызгы.

Дыңсит Даут Куропалат Адузза, Адарнас куропалат иңа, хроникон 221 – 1001 шықәсазы ңа дитнымхазакәа. Убри аҟнытә нырцәтәи Тао тацәза инхеит. Избанзар дааит Басила, абырзенцәа рыцсха, Даут идгьылқәа иңеикырц. Ускан уи аңхьа аңсуа цсха Баграт, иаб Гәургьени иареи еицны инеит. Византиатәи аңсха Басила ҳатыр иқәцаны, ианеишьеит Гәургьен ахьз ҳарак магистрос. Баграт иңтеит акуропалатра. Ари аби аңеи еичирчарц ауп изыкаитцаз рхәеит. Аха Гәургьен уи дацымныҟәеит, Басила имаанақәа ихахьы иааимгеит.

⁷⁶ Баграт II (960-1014). Аңсуа цсха. Аңсуа Багратраа рабиңара ашьаҟаркәы.

Асахъа 7. Аңсуа ңсха Баграт II

Дыңсит ари Гәургьен, аңсхацәа рыңсха, картуелаа рыңсха Баграт иңа хроникон 228 – 1008 шыкәсазы, дагъаанижыит ицынхәрас зызбахә хамаз иңа Баграт – аңсуаа рыңсха, акуропалат ду. Баграт иоуит Тао, иаб итынхара. Ишакәхалак иңеикит Кавказ зегъы, инапафы иааигеит Ыи-гет⁷⁷ инаркны Гәургантәи амшын ақынза⁷⁸. Адарбадагани⁷⁹ Ширвани⁸⁰ ашәахтә ашәара рыдицалт, аерманцәа рхадацәа иара ииҭахыз акәын иҭартоз. Ыынч, ыынгыла имамкәа, хәаа имамкәа иусқәа ибон. Ыамтәыла аңсха иҭаацәа гәыцхәык еиңш дырбон. Иара абырзенцәа рыңсхацәкәа еснагъ дицәшәон, игәы ыынчымызт, есқъынгы игәы иеанын.⁸¹

Убри Баграт куропалат Панаскерттәи абаагәаратә ахтынрахыи ине-иңхәеит Кларҭыаа рахцәа: Сымбати Гәургьени – Баграт Артануцтәи иңацәа – даеакала иухәозар, иаб иахәшәы лпацәа. Ирҭаслымит, рықалақьрақәеи рбаагәарақәеи ытҭжааны еилаирбгеит, дара рхатақәа нага-

⁷⁷ Мраҭашәаратәи Апсынра, Ыкәапс иазааигәаны.

⁷⁸ Каспи амшын ус азырхәон усқан.

⁷⁹ Адарбадаган – Азербайҭыан.

⁸⁰ Ширван. Жәытә тәылоуп. Каспи амшын иавауп Дербент аганахәла. Иахәтәи Азербайҭыан иахәҭакуп.

⁸¹ Византиатәи аимператор.

Асахъа 8. Византиатѳи аимператор Басила II

ны Тмогв абаафы иѳеикит. Убра Тмогвтѳи абаафы дыѳсит Сымбат Артануѳтѳи хроникон 231 – 1011 шықасазы. Иара убри ашықасан иѳстазаара далѳитт Сымбат иашъа Гѳургъен хроникон 232 – 1012 шықасазы.

Урт абахта иѳаѳсыз рѳаѳѳа Константинополь инеит: Баграт Сымбат иѳеи, Дырмити Гѳурген иѳеи, аѳсѳа Басила иаѳхъа иаақѳылт. Егъырт артануѳтѳи ахѳѳа рѳаѳѳа, уа зыѳсадгъыл аѳы иѳаѳыз, зегъы рабаѳѳа реиѳш иахъѳаѳыз иѳсит.

Уи ашъѳахъ аѳсѳа Баграт иѳсѳара зегъы: Аѳсынра, Ерет, Кахъѳ далсны ибеит. Азынра зегъы ихигеит Тао. Нас, аѳхынра анааи, даан **[383]** иаб иахтынра Панаскерт⁸² дыѳан. Ара хышыкѳса ныкѳарала ихигеит, Убри абаагѳараѳы дагъѳсит хроникон 234, маи мза 7-тѳи амш ахѳашазы (1014 ш.). Диѳынхеит ѳак, Гъаргъ зыхъыз; иара уи 18 шыкѳса ихыѳуан ѳсѳас данықѳдыргыла.

⁸² 1014 ш. азы.

Асахъа 9. Аңсуа ңсха Ъаргы III

Убри иатганы Еретгы Кахъетгы аңсхара иафьтцит; аамстацаа рчархъара иахъаны, урт атъылақаа рахцаа дыртаслымын, уаанзатәи аңшәмацаа ирыздыргыжыт рыдгылқаа.

Абри Ъаргы быжышқәса аңсхара ныкәиигахъан еипш, дцәыртцит абырзенцаа рыңсха Басила⁸³, уи даан абри диқәлеит. Ъаргыгы иееи-биған, аңстыр драдгыланы диңылеит. Арт аф-рык ааиңамтцзакәа, мышқәак еиқаңшуа еиқагылан Басиан адәеиужь афы. Ус еиңамтцуа, имеижәы-ло ишгылаз, кыр аамта цеит. Нас, Ъаргы, ишьтахъка деиңатын, Олҥис⁸⁴ захъыз ақалақ иблит. Абырзенцаа рыңсха Ъаргы ишьта дхыланы дцон. Арт еикәшо ишеишьтаз Ъаргы ир ртыхәеи Басила ир раңхьагылацаеи еидыслеит. Абра, ақыта Шыримта амцан аибашьра ду кәлеит. Аф-рык рыфныңқа итаһаз рацаәхеит, Ъаргы аңсха иаңхьагылацаа назлаз: Рат, Липарит иңеи, Хурси. Ишьтахъка икалаз аибашьра ашьтыбжь шааиаҳаз еипш, Ъаргы деикәшәеит, даагыжьын, иаразнак днеит аибашьра ахь-цоз. Иара убрахъ, ир дрыцны, днеит аңсха Басилагы.

⁸³ Византиатәи аимператор Басила II (958–1025 шш.).

⁸⁴ Олҥис. Ари Даут III Адузза иахъынра ахыыказ акәын. Хыхътәи Таик ахъны-қалақь. Иахъагы еибганы игылоуп уи абаагәара.

Аф-рык еидыслеит, хәәтыхла еижәылеит. Еибашьра духеит, хаңын-мырха еиғагылеит аруаа. Даара ираңаафны абырзенңаа-нагақәа тахеит абра, Ёаргы ируаа апыхьашәа шыахәқәа роуит. Атагылазаашыа убасқак иңаған, азынаказы аңсқа Басила ахьатра игәы иңеикит. Аха Ёаргы идгылаңаак⁸⁵ ргәы трысын, иөт. Аңсқа Басила урт дышрышытаз Артаан⁸⁶ дназеит. Ақалақь иблит, иибаз тқааны игеит. Ёаргы уи аамтазы, Нигал дахытңы, Самцхьа дталт. Уи дишьтархх, амған дахьаауаз зеггы ықәхуа, Ёавахеҗ далсны днеиуан Басилагы. Ёаргы Триалетқа деитатит. Басилагы абгьаахәа Триалет дазнеит. Еиҗа абра реикәшәараан Ёаргы аеырғәғәара дахьзахьан. Избанзар дрыпхьахьан, иааигахьан танарааи⁸⁷ шакааи. Басила ари аниба иаразнак Триалет днавалан, Ёавахеҗи Артаани шықоу днаскьан, азынра ааигәахо ианналагоз, дырөегь артәылақәа цәырхәуа дырхысын, гыжәра⁸⁸ хәа дтәеит Халдиа⁸⁹ тәылаҗ, Трапезунд⁹⁰ амқан. Аңсхаңаа ашыңагы рыбжьара иңо-иаауа абжьақазәаа рыбжьалеит, аиқәшахатрақәа рыбжьартарц; ахәынтқарңаа атынчреи аинышәареи иазнаргарц.

Убри аамтазы Бырзентәыла Ду афнытқа еиҗа аилафынтрақәа калейт, избанзар Басила испаспети,⁹¹ ачархәаф Фока иашыа Царвези рееибаркны амчра ргеит: Қсифи атәыла еиҳабыс, псхас дықәгылт. Ахәынтқарра мрагыларатәи аган зеггы дара ирыдгылеит. Аха Анңаа дрыңхашыейт ара згәы зымкьаз Басила.

Аңсқа Басила деикәшаны еиҗа дталт Базиан аңәхәыра. Уа еиҗа сыдгылқәеи сбаагәарақәеи сзыргыжь хәа дикит Ёаргы, дагықәаиргәыҗит уи ашытахь иаразнак аинышәара шрыбжьартцо азы. Уи аамтазы аңсқа Ёаргы заанат Звиад дишьтит ар иҗаны. Уи дцаны Базиан аназарафы дтәеит, гыжәра хәа дтәазшәа қатданы. Раңаак рыбжьамызт Ёаргы ихаҗагы Звиад данишьтал. Уи аңсҗыр дзапгылаз еиҳагы иғәғәан, аха аинышәара игәы иҗакны акәын дышңоз. Аха аңсқа Ёаргы идгылаңаеи иғагылаңаеи ихымхәыңит, иңцакңаеит. Аинышәара мап аңәыркит, аибашьра

⁸⁵ «Аңсуа псхаңаа раамтанңа» излаҳәо ала ад. 58 «ақырҗқәа ргәы цеит» / «სულმოვლე ოქმეს ქართველნი», ад. 117.

⁸⁶ Артаан. Ажәйтәтәи аерманңаа рықалақь, рхыргәғәарҗа. Иахьатәи ақалақь Ардахан, Тьрқәтәыла иатцанакәеит, аладатәи Кавказ.

⁸⁷ Цанарааи, шакааи Кахет иатцанакәа жәлақәоуп.

⁸⁸ Гыжәра – азын ахгара.

⁸⁹ Халдиа. Жәйтәла – Трапезунд атәыла, Понт.

⁹⁰ Трапезунд. Иахьатәи Тьрабзан.

⁹¹ Спаспет – ар ргыза. Арақа зызбахә рымоу Қсифи иоуп.

ргәы азыхәо, амца ицартцон «уижәла Басила» хәа. Басила ихатә Ёаргь анышәаразы данбааиуеи хәа дизыпшыи.

Уи аамтәзы аңхәа ицәз Ёаргь ир иара изымпшыкәа аибашьра хды-ртит: Басила ирхәтәк инарыжәлан, иңхартцеит. Аңсха Басила ари афызә дзыпшымызт. Адтә икайтәз ала, абтцы изааргеит. Уи абтцы хәпсха Ёаргь⁹² аинышәара дахьахәо ашәкәы аңса илахейтцан, ажәфан ахь, Анцәа ишкә ирханы җитит: «Уахәапш арт ирәуа! Шьтә уңшы, арахь икартцә!». Ашьтахь изааргеит Аңьар Пшьа, ашьаршьаф шкәакәа илахәаны. Иа-ашьтихын, агәарахәа илкажьны, җааитит ибжьы тыганы: «Саҗацәа срутәр, ахааназы судагылом!» Убри агыхәеит, иаразнак аңхәа инеиқәаз Ёаргь ирхәтәкәа атцәо иалагеит, ихьатцны, ифны идәықәлеит. Ишнеиуаз ау-рысцәа⁹³ ырыхәтәкәеи дарей ишакәым еиҗахәит. Заа инеиқәаз рахьтә шамаха уаф днымхеит, аңхыраара рмоуит, избан акәзар Ёаргь ихатә ирейгьу ар ицны макъана аранза дмаазацызт. Аены аибашьра зтахыз рахьтә даара азәырфы тәхеит. Иркәакәеит, ахәа иадыргеит. Абырзенцәа аңыхашәа ду алыргеит ишьаартцәырахаз ари аидыслара, уи моу, аңсха Ёаргь дахьцалак ицыз, хьи разнылеи итәыз ахазынатрагы ымырхит.

Уи ашьтахь аңсха Басила маңк Ёаргь дишьталаны аңхәака дицна-скъан, еицә ауаа изынашьтуа, аинрааларей аицхыраарей идигало иҗа-аихеит. Избанзар, аңсха Басила иаҗацәа Бырзентәыла афнытцка ауаа ырбыжжуа иалагар, рхы шытырхыр, иакәым рур хәа дшәон. Иахьцалак, ашәкәы рыбжьартцеит, аибашьра иакәытцны аилибаакарей аицхыраарей амфә ишаныло азы, Аңсха Ёаргь хышықәса зхытцуаз иңа Баграт, хышықә-са хәа шасыс дшааникыло азы аңсха Басила; 12 баагәара ииҗеит, насгы адгьылкәа уаанза Даут Куропалат Таик, Басиан, [385] Цъавахет, Шавшет ухәа рҗы имақәаз мап рцәикит. Ажәакала, Бырзентәыла аңсха Басила иахтныка ддәықәлеит хышықәса зхытцуаз аудшәыл диманы. Аха аңсха Ёаргь ажәа ииҗеит, хышықәса рышьтахь дыширгыжьбуа ала. Ииа-шатцәкьаны, хышықәса инрықәлон еиңш, аңсха Басила Ёаргь иңа Баграт Константинопольнтә ифныка ддәықәйтцеит. Таик ахәаа аҗынза днаскъа-игеит уи катабан⁹⁴ ар ицданы. Бана, иаб идгьыл даннықәгыла Баграт, ка-табан дызлааз ала ддәықәлеит.

⁹² «Хәпсха» – ари аамтәнцаҗы раңхьазакәны иахцылоит.

⁹³ Аурысцәа. Аурыс псхацәеи византиаи ирыбжьаз аиқәшахәтра инақәыршәаны абырзенцәа ыр ирылахын аурысцәа ырыхәтәкәагы.

⁹⁴ Акатабан – абырз. аҗнытә «κατεπάνω», катепан. «Акапдан» еиңшуп. Арраматцуратә хьзуп. Атәылаҗацә ар реиҗабы.

Иа, Анцәа, ишцассиру улша! Шаҕа имырхъаакәа дрылугазеи уи
аупшәыл, иаҕацәеи иргәаҕцәеи рыла ишабоз! Акороникон ыҕан 245 –
1025 ш. азы.

Абри аныкалаз ашътахъ ышыкъаса аатцхъан еидш, зызбахъ җамоу Баграт иаб Ёаргы дыцсит Триаletz адгъыл иахъатцанакуа, Мҗинвар хәа ззырхәо атыц аҕы хроникон ала 247 – 1027 ш., август 16 рзы, дагъыржит иара Қутатис днаганы⁹⁷.

Ипсхара ышыкэсаҕа ирхысхыан еиҥш, апсха Константин дааиштыт паракиманос⁹⁸ тџа змам ар иҕаны, зегърыла деибитеит, паралагы де-икэыршэеит. Ари иеибашыцџа хыҕхьазарала акыр еиҕан паса Басила имаз рааста. Басила иҕаирцџхьаз адгьылқџа еиҕа дырхысны иҕыххаа икџтаны дцеит паракиманосгьы. Триалет дназеит аригы, уанза Баграт иаамстацџа ахыкџгылаз Клдекар абаа днацагылт. Еидыслара хџычык калеит убра. Аха уџкатџи аамстацџагы Баграт даанрыжыын, рбаагџа-

⁹⁶ Құтатис. Иахьатәи Қәтешь. 806–1122 шш. рыбжьара Аңсынтәыла ахтнықалақь.

⁹⁷ Ари ажэабжь хпылоит АПТ, ад. 62 аҕы.

⁹⁸ Паракиманос. Матцурахъзуп. Ахъынткар ипхъарта, ишъталарта иахылапшуа.

Асахьа 10. Тбеттәи ауахәама

рақәа наӀ ирыртан, абырзенцәа рыҕерыртәит. Чанчах, Шавшеттәи ах, Цепти абаа ритеит. Аамстацәа рхатақәа Бырзентәылака идәықәлеит.

[386] Уи аамтазы Тбеттәи аепископ Саба иргылеит Тбеттәи аеклессиа азааигәара ахыргәғартә, иагъахъзитәит Свети⁹⁹. Уи абаагәараҕы еизигеит иара ихатцацәа¹⁰⁰. Саба, тбеттәи ачкәандар¹⁰¹ ихатә ида, Езра-Анчатәи ачкәандар, Шавшетынтә аамстацәа. Уа рееибыртәит, рыҕедыргәғәит.

Паракиманос дааишьтит арахь, ар ду итаны ахартулар¹⁰² Иоанн, Валанг хәа изышьтаз. Насгы дицитәит уи Дырмитгы кларцътәи¹⁰³ Гәургьен иҕа, атыпәнтәи ауаагы ари аидыслара рәаладырхәырц. Ус егыӀкалеит. Атыпәнтәи анхацәа, ѿба зламыз, иаразнак арт ирыдгылеит. Тбеттәи абаагәара иакәшан ирkit аҕацәа. Урт гәғәала еибашьит, иаарымаз зеггы рхы иадырхәеит. Аха Анцәа аҕааимбарцәа ражәа дазхәыцны дырзыразхеит Ацъар Цшьа хацәнымырха изыхьчоз, зхы зымшаҕоз иара

⁹⁹ Суѣти (სუეტი), Агәашьа.

¹⁰⁰ Ахатцацәа – Анцәа дхазтцә.

¹⁰¹ Ачкәандар (аҕсшә.) – аепископ. «Чкәон-дид» аҕнйтә иаауеит.

¹⁰² Ахартулар – мацурахъзуп.

¹⁰³ Кларцътәи.

Асахъа 11. Аңсуа ңсха Мариам

ихатцаа́, ргэы иргэ́гэеит, агэрагара ритеит рыдгьылтэ еихабы изы зшыа катэара иазхиаз ауааңсыра. Дара-дара ргэы еибаргэ́гэо, усгыы рхэон: «Хгэы хамжъааит ажэа-хаа агызмалреи, амали, лассы иумпытэзуа рзы. Зхы лазмыркэ́ыз, згэы мытрысыз хэа ахьз хамаз!». Иашатэ́кьаны, ирыкэ́шаны игылаз аруаа, рхыхра иа́фын абаагэара ыныт́кала изыхьчоз ауаа, амал ду иакэ́ыргэыгны.

Мрагыларатэи атэ́ылақэа ры́кны иантынчрамыз, ианыгэ́рымуаз, амца ркызшэа ианыбылуаз, мацэ́ыс еимкьараны аңсха Константин-ахэатэ́-хамта ихьзеит Анцэа игэ́ынамзара, аамта́к азы Иулиан-ати¹⁰⁴ дзыкэшэаз еиңш. Аригьы хаңсха Баграт¹⁰⁵ дихкьеит, ишахэ́там ала дыхьизныкэ́аз, хтэ́ыла зегьы ахьықэихыз, иахьтаирцэ́ыз азы. Убри а́к-нытэ Константин иаразнак ашэ́кэы ишы́тит паракиманос проедрос иахь, иаарласны ургыы уаргыы шэгьежыы Константиполька́ хэа. Ари шааиа́хаз, ар р́ыза дыццакит. Константин данңсуаз, аңсхара еиуарала изааигэ́аз иара идгылаф Роман инапы ианитцеит.

Убри ашы́тахь хы-шықэса аатчхъан еиңш, еибахаз аңсха-гэашыа Мариам, лхы иатэ́ашыаны абырзен ңсха иахт́ны́ка ацара иакэ́ылкит. Лара

¹⁰⁴ Иулиан Ахьатцфы (361-363 гг). Римтэи аимператор.

¹⁰⁵ Ари ынтэуп аамтанцафы Сымбат «ха хтэы» хэа аңсуа ңсхацэа ианырзи́хэо. Шэахэ. 83-тэи азгэата.

хъзи-пшеи згымыз Аршакидаа¹⁰⁶ дуукæа дыртæын, лпышæи, лыхшыфи
лыгæагъреи еизганы ддæықæлеит Константинополька. Дагъаакæгылт лара
Роман ифæахъа, дагъихæеит мрагылатæ атæылақæа еикæиртæарц, икам-
ларц аиғара абырзенцæеи ақартуелцæеи, арыцхацæагъы ргæыжъжъа-
га қаларц. Насгъы лыцкæын Багратгъы ифнра, ихылтцшьтра злақоу ала,
иаҳағыр базарц шылтаҳу иалхæеит...

¹⁰⁶ Ижæйтæзатæиу зыхъз дуу аерманцæа рабицарак.

«ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა»

ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა ჩუენ ქართულთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ ძემან დავითისმან

[372] ადამ შვა სეით. სეით შვა ენოს. ენოს შვა კაინან. კაინან შვა მალელ. მალელ შვა იარედ. იარედ შვა ენოქ. ენოქ შვა მათუსალა. მათუსალა შვა ლამექ. ლამექ შვა ნოე. ნოე შვა სემ. სემ შვა არფაქსად. არფაქსად შვა კაინან. კაინან შვა სალა. სალა შვა ებერ. ებერ შვა ფალეგ. ფალეგ შვა რაგავ. რაგავ შვა სერუქ. სერუქ შვა ნაქორ. ნაქორ შვა თარა. თარა შვა აბრამ. აბრამ შვა ისაკ. ისაკ შვა იაკობ. იაკობ შვა იუდა. იუდა შვა ფარეზ. ფარეზ შვა ესრომ. ესრომ შვა არამ. არამ შვა ამინადაბ. ამინადაბ შვა ნასონ. ნასონ შვა სალმონ. სალმონ შვა ბოოს. ბოოს შვა იობედ. იობედ შვა იესე. იესე შვა დავით მეფე. დავით მეფემან შვა სოლომონ. სოლომონ შვა რობუამ. რობუამ შვა აბია. აბია შვა ასაფ. ასაფ შვა იოსაფატ. იოსაფატ შვა იორამ. იორამ შვა ოზია. ოზია შვა იოთამ. იოთამ შვა აქაზ. აქაზ შვა ეზეკია. ეზეკია შვა მანასე. მანასე შვა ამონ. ამონ შვა იოსია. იოსია შვა იოვაკიმ. იოვაკიმ შვა იექონია, იექონია შვა სალათაელ. სალათაელ შვა ზორაბაბელ. ზორაბაბელ შვა აბიუდ. აბიუდ შვა ელიაკიმ. ელიაკიმ შვა აზორ. აზორ შვა სადუკ. სადუკ შვა აქიმ. აქიმ შვა ელიუდ. ელიუდ შვა ელიაზარ. ელიაზარ შვა მატათან. მატათან შვა იაკობ. იაკობ შვა იოსებ, ქმარი მარიამისი და ძმა კლეოპასი. კლეოპა შვა ნაომ. ნაომ შვა სალა. სალა შვა რობუამ. რობუამ შვა მოხთარ. მოხთარ შვა ელიაკიმ. ელიაკიმ შვა ბენიამენ. ბენიამენ შვა იერობემ. იერობემ [373] შვა მოსე. მოსე შვა იუდა, იუდა შვა ელიაზარ. ელიაზარ შვა ლევი. ლევი შვა იორამ. იორამ შვა მანასე. მანასე შვა იაკობ. იაკობ შვა მიქია. მიქია შვა იოვაკიმ. იოვაკიმ შვა იერუბემ, იერუ იერუბემ შვა აბრაჰამ. აბრაჰამ შვა იოზ. იოზ შვა აქაბ. აქაბ შვა სვმონ. სვმონ შვა იზაქარ. იზაქარ შვა აბია. აბია შვა გაად. გაად შვა ასერ. ასერ შვა ისაკ. ისაკ შვა დან. დან შვა სოლომონ. სოლომონ შვა შვდნი ძმანი, რომელნი-იგი მოსცნა ღმერთმან ტყუეობასა შინა.

და ესენი შუდნი ძმანი, ძენი ამის სოლომონისნი, წარმოვიდეს ქუეყანით პილისტიმით, ტყუეობით წარმოსულნი ჰურიანი, და მოიწივნეს ეკლეს წინაშე რაქაელ დედოფლისა და მისგან ნათელ ილეს. და დაშთეს იგინი ქუეყანათა სომხითისათა და მუნ დღეინდელად დღემდე შვილნი მათნი მთავრობენ სომხითს.

და ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს: ხოლო ერთი მათგანი, სახელით გუარამ, განაჩინეს ერისთავად, და ესე არს ერისთავი ქართლისა და მამა ბაგრატიონთა. და ესე ქართლისა ბაგრატიონიან[ნი] შვილის შვილნი და ნათესავნი არიან მის გუარამისნი.

ხოლო ძმა მისი, სახელით საჰაკ, წარვიდა კახეთს და დაემზახა იგი ნერსეს. და სხუანი ორნი იგი ძმანი ამათნი, სახელით ასამ და ვარაზვარდ, წარვიდეს კამბეჩანს, და მოკლეს მათ სპარსთა სპასალარი და დაიპყრეს კამბეჩანი, და დასხდეს იგინი მუნ ცხოვრებად ხორნაბუჯს. და ამა ჟამამდე შვილნი მათნი მთავრობენ მას შინა.

ხოლო ვინათგან მოკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათადმდე. არამედ დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათგან. მას ჟამსა მცხეთას კათალიკოსი იყო სვმონ-პეტრე; და მცხეთა აღთხელდებოდა და ტფილისი აღშენდებოდა, არმაზი შემცირდებოდა და კალაი განდიდდებოდა. და სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხითს, სივნიეთს, ასპურანგს.

მოკუდა კათალიკოზი სვმონ და დაჯდა კათალიკოზად სამოელ, კათალიკოზი მეცხრე. [374] მას ჟამსა კათალიკოსი იყო მცხეთას სამოელ, და ერთად შეკრბა ყოველი ქართლი და გამოარჩიეს გუარამ, დავითის ნათესავისაგან, მოწევნული ძმათა მისთა თანა, ასამს და ვარაზვარდს, რომელნი იგი ზემო ვაქსენენით. ესენი წარმოვიდეს ეკლესიით, რომელნი მონათლნა რაქაელ დედოფალმან, ძმანი შუდნი ჰურიანი, ტყუეობით მოსრულნი ქუეყანით ფილისტიმით, და ნათელ ილეს ეკლესს კელითა რაქაელ დედოფლისათა. რომელმან სამთა მათგანთა უცვალა სახელი: რამეთუ ერთსა სახელ სდვა მუშელ, და ერთსა ბაგრატ, რომელ არს მამა ბაგრატიონიანთა, ერთსა აბგავარ; ერთი შემოიყვანა სიძედ და ორნი მათგანნი ამზახნა სომხითის მეფეთა.

ხოლო ოთხნი ესე ძმანი წარმოემართნეს ქართლს, ვითა ზემო ვაქსენეთ და გუარამ განაჩინეს ერისთავად და მოსცა ამას მეფემან ბერძენთამან პატივად კურაპალატობა და წარმოგზავნა მცხეთას. და

ამან დადგა საფუძველი ჯუარისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას.

ხოლო სამნი ესე ძმანი წარვიდეს კახეთს და საჰაკ დაუზახა ბაკურს, მესა ნერსესსა, ხოლო ასამ და ვარაზვარდ წარვიდეს კამბეჩოანს, და გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა ბაჰარ ჩუბინისსა, და ვეზან მოკლეს, და დაიპყრეს მათ კამბეჩოანი.

და იყო მას ჟამსა მცხეთას კათალიკოსი სამოელ. და ამის-ზე ტფილისისა მკვდრთა ეკლესიისა გეზად იწყეს, რომლისა ნახევარსა ყოველი ერი აშენებდა, და ნახევარსა ერთი ვინმე დედაკაცი.

და კათალიკოსი იყო მცხეთას ბართლომე.

და შემდგომად ამის გუარამისსა ერისთაობდა მე მისი სტეფანოზ და ძმა დემეტრესი.

და აშენებდეს ეკლესიასა ჯუარის[ასა] მცხეთას.

და ამის-ზე წარვლო ერეკლე მეფემან ბერძენთამან, და მივიდა ტფილისად, და დადგა დამართებით ციხესა კალისასა. და ციხისთავმან ჯმა უყო ციხით გამოღმართ და რქუა ერეკლე მეფესა: „რომელსა გასხენ წუერნი ვაცისანი და ვაც-ბოტისა კისერი გათქს“. მაშინ [ვითარცა] ესმა [სიტყუა ესე] ერეკლე მეფესა, განრისხნა მისთჳს, და აღმოიკითხა წიგნისაგან დანიელ წინასწარმეტყუელისა სიტყუა იგი, ვითარმედ: „აღმოვიდეს ვაცი დასავლისა და შემუსრნეს რქანი აღმოსავლისა ვერძისანი“. და თქუა მეფემან: „უკეთუ იყო ჩემდა [375] სიტყუა ეგე, კადნიერებისათჳს ჩემისა მისაგებელი ორკეცი დაგიტეო შენ.“ და დაუტევა ტფილისს ჯიბლუ ერისთავი ბრძოლად ციხესა ტფილისისასა, და თჳთწარემართა ბაღდადს. დამივიდა გარდაბანს, ვარაზ გაგელისასა, და დაილაშქრა ადგილსა მას, რომელსა ჰქვან ხუზაშენი, და ნათელსცა ერეკლე ვარაზ გაგელსა და ყოველსა ერსა მისსა. და იწყო შენებად ეკლესიასა, რომელი იგი უბრწყინვალეს არს ყოველთა ეკლესიათა. და წარვიდა ბერდუჟს და დადგა გულსა სოფლისასა. და აღმართა ჯუარი ქვისა და დადგა საფუძველი წმიდისა ღმრთისმშობელისა ეკლესიისა, და აღასრულა გუმბათი მისი. ხოლო მან ჯიბლუ წარიღო კალა და ციხე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ციხისთავი იგი შეიპყრა. და დრაჰკნითა პირი აღუვსო ამისთჳს, რამეთუ თქუა სადიდებელი იგი მეფისა ერეკლესი. ხოლო კადრებისა მისთჳს ტყავი გაჰყადა და მეფესა მისწია იგი გარდაბანს ვარაზ გაგელისსა. და გარდაბანით მეფემან მიცვალა ლალს, და უწოდა მეწეკევენელთა მთავარსა, ნათელსცა და წარვიდა ბაღდადს. და გამოიღო ბაღდადი, და შეიპყრა

ხუასრო მეფე, და მოადებიან ძელი ცხოვრებისა. და იწყო შენებად იერუსალემისა, და დასუა მოდისტოს პატრიაქად და წარმოემართა აქათვე, და მოვიდა წელსა მეშვდესა. და ვიდრე მოსლვადმდე მისსა ტფილისის ეკლესია სიონი განესრულა, ხოლო ჯუარისა ეკლესიასა აკლდა. მის ზედავე და შემდგომად მისსა მთავრობდა ადარნასე, ძე მის სტეფანოზისი. და მის ზედა სამნი კათალიკოსნი იცვალნეს: იოვანე, ბაბილა და თაბორ. და ამისა შემდგომად მოკუდა ადარნასე მთავარი და მის წილ დაჯდა სტეფანოზ, ძე მისი. და მან განასრულა ეკლესია [ჯუარისა], და განაწესა მუნ ჯუარისა კრება, და დაჯდა ტფილისს ცხოვრებად. და კათალიკოსი იყო სამოელ და ენონ. და მის-ზე ქუეყანა ქართლისა [376] აღწერეს, და წარიღეს საბერძნეთს. და ამბავი მოიწია, ვითარმედ ბაღდადი დაიპყრეს აგარის ნათესავთაო.

და მან ერეკლე მეფემან ტფილისს და მცხეთას და უჯარმოს ქადაგნი განავლინა, რათა ყოველნი ქრისტიანნი ეკლესიასა შევიდნენ, და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლისმსახურნი, რომელნიცადა არა მოინათლნენ, მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლისღება არა ინებეს, არამედ ზაკუვით აღერივნეს ქრისტიანეთა თანა. და მიაწიეს ყოველთა მათ ზედა მახვლი, და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლთანი დიოდეს. და განწმიდა სჯული ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა, და წარვიდა ერეკლე მეფე სამეფოდვე თჳსად. და მთავრობდა ქართლს იგივე სტეფანოზ დიდი. კათალიკოსი იყო მეორე ბართლომე.

და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთაობდა ძე მისი გუარამ კურაპალატი.

და შემდგომად მისსა ვარაზ-ბაკურ, ძე მისი, ანთიპატოსი, რომელმან გარდაბანელნი მოაქცივნა. და მერმე ნერსე და ძენი მისნი, ფილიპე და სტეფანოზ და ადარნასე.

და ძენი მისნი გურგენ ერისთავი, აშოტ კურაპალატი.

ხოლო აშოტ კურაპალატი მთავრობდა ქუეყანასა მას შინა და სახლად მისა იყო ბარდავი და ტფილისი, და ჰქონდა მას ქუეყანა, რომელ არს გარემოს მისსა. და მაშინ გამლიერდა ჯელმწიფება აგარიანთა და იწყეს ძიება აშოტ კურაპალატისა. და ვერ უძლო წინააღდგომად მათდა აშოტ და ივლტოდა მათგან. და წარემართა, რათა წარვიდეს საბერძნეთად და თანა ჰყვეს მას დედა და ცოლი და ორნი ძენი ასაკითა ჩჳლნი, უხუცესი ადარნასე და შედეგი ბაგრატი. ხოლო უმრწემესი ძე გუარამ ჯერეთ არა ესუა. და ერი თჳსი მცირედ

ჰყვა თანა, მკვდრნი მისნი, დედაწულითურთ და შვილითურთ. მოიწივნეს მთასა ჯავახეთისასა, კიდეა დიდისა ტბისა ფარავნისასა დამაშურალნი სლვისაგან, და გარდაჰყდეს განსუენებად კიდეა მის ტბისასა.

ჰამეს რაპური, და მცირედ მიერულა. და მძინარეთა ეწივნეს დიდნი ლაშქარნი სარკინოზთანი. მაშინ შეეწია ღმერთი აშოტ კურაპალატსა, და კნინსა მას ლაშქარსა მისსა მოსცა ძლევა მათ ზედა, და მოსრნეს სიმრავლენი ურიცხვნი. წარმოვიდეს მუნიით და მოიწივნეს ჰევსა შავშეთისასა. ხოლო ჰევი შავშეთისა უშენებელი იყო მაშინ, გარეშე მცირედთა სოფელთასა. რამეთუ ჟამთა სპარსთა უფლებისასა აოჯრდა, ოდეს-იგი ყრუმან ბაღდადეღმან შემუსრნა ყოველნი ციხენი და მოვლო შავშეთიცა და ღადონი. და კუალად შემდგომად მისსა სრვამან სატლობისამან მოაოჯრა შავშეთი, კლარჯეთი და მცირედლა დაშთეს კაცნი ადგილ-ადგილ. ხოლო დაშთომილთა მათ მკვდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგი სიხარულითა და სიყუარულითა, და დაემკვდრა მუნ. და მისცა ღმერთმან გამარჯუება და აკელმწიფა იგი შავშეთკლარჯეთსა ზედა. და მან სოფლები ზოგი იყიდა საფასოთა, და ზოგი ოჯერი აღაშენა, და განამრავლა სოფლები აშოტ კურაპალატმან ქუეყანათა მათ შინა. და მისცა ღმერთმან და განამტკიცა ჰელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეფისათა.

[377] და ამან აშოტ კურაპალატმან პოვა კლარჯეთის ტყეთა შინა კლდე ერთი, რომელი პირველ ვახტანგ გორგასალს ციხედ აღეშენა, სახელით არტანუჯი; და აოჯრებულ იყო ბაღდადეღისა მის ყრუობითგან. იგი განაახლა აშოტ და აღაშენა ეგრეთვე ციხედ, და წინა-კერძო მისსა ქუეშეთ აღაშენა ქალაქი. და აღაშენა ციხესა მას შინა ეკლესია წმიდათა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი, და შექმნა მას შინა საფლავი თვსი, და დაემკვდრა ციხესა მას შინა ცხოვრებად. და მერმე კუალად ეუფლა ქუეყანათა ვიდრე კარადმდე ბარდავის ქალაქისა. და მრავალგზის მოსცა ღმერთმან აშოტს კურაპალატსა ძლევა და დიდი დიდება ბრძოლათა შინა.

და იყო ერთსა შინა ჟამსა, განვიდა აშოტ, რათამცა შეკრიბა ლაშქარი ბრძოლისათვის სარკინოზთასა. მოვიდა იგი ადგილსა რომელსამე და განავლინა ლაშქრის მაწუეველნი. და ვიდრე არღარა შეკრებულ იყო ლაშქარი იგი მისი მის თანა, დაესხნეს მას სარკინოზნი უცნაურად და აოტეს იგი. წარმოემართა და მოიწია ჰევსა ნიგალისასა და იწყო ძებნად

ერისა, რათამცა ვითა განიმრავლა ლაშქარი თჳსი. და წარმოემართნეს მოსლვად მის წინაშე იგინი, რომელთა მან უბრძანა, ხოლო იგინი მოვიდოდეს კლვად მისსა. მაშინ ვიდრე მოწევნადმდე მათდა კარად მისსა არა უწყოდა აშოტ ზაკუა, მათი, და რაჟამს მოიწივნეს იგინი კარად მისსა, მაშინდა აგრძნა რამ-იგი ეგულვებოდა მათ. და არა ჰყვა მას ერი თჳსი თჳნიერ მცირედთასა. ვერ წინააღუდგებოდა იგი მათ. ამისთჳსცა შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად, და მოწყლეს იგი მახვლითა საკურთხეველსა ზედა და შეისუარა საკურთხეველი იგი სისხლითა მისითა, რამეთუ დაკლეს იგი მუნ, ვითარცა ცხოვარი, აღსავალსა საკურთხეველისასა და სისხლი იგი მისი დათხეული დღესცა საჩინოდ სახილველ არს. ხოლო ესმა რა ესე ამბავი ერსა მისსა, რომელნი-იგი იყვნეს დოლისყანასა, ვითარმედ მოიკლა უფალი იგი მათი აშოტ ჳელითა ოროზ-მოროზის ძეთათა, წარვი-დეს დოლისყანით და დევნა უყვეს მკლველთა მათ უფლისა თჳსისათა, დაეწივნეს მათ სავანესა ზედა ჭოროხისასა, მოსრნეს იგინი ბოროტად, ვიდრემდის არა დაუშთა ერთი მათგანი, და წარმოიდეს მკუდარი აშოტ კურაპალატი და დაფლეს მისსა მას საფლავსა შინა ციხესა არტანუჯისასა, ეკლესიასა წმიდათა მოციქულთასა. რამეთუ მოიკლა ესე აშოტ კურაპალატი დასაბამითგან წელთა ხ~ჳლ, ქრონიკონსა მეთატამეტედ მოქცეულსა შინა მ~ვ, თუესა იანვარსა ოცდაცხრასა.

და დაუტევნა სამნი ძენი: უხუცესი ადარნასე და შედეგი მისი ბაგრატ. ესე ორნი

[378] თანა ჰყვეს მას, რაჟამს-იგი მოიწია შავშეთ-კლარჯეთად. ხოლო უმრწემესი გუარამ არტანუჯის მოსლვასდა შინა დაეზადა.

და შემდგომად აშოტის სიკუდილისა, მამისა მათისა, რომელ გარეთ ქუეყანა ჰქონდა ძეთა აშოტისთა -წარუდეს სარკინოზთა, რამეთუ იყვნეს იგინი უსრულ ასაკითა. ხოლო რაჟამს სრულ-ასაკ იქმნეს იგინი, კუალადცა მოსცადმერთმან მათვე ყოველივე იგი ნაქონები მამისა მათისა. და ვიდრე უსრულოდა იყვნეს იგინი ასაკითა, იზარდებოდეს ციხესა შინა არტანუჯისასა, და იყვნეს ხარკის მიმცემელ სარკინოზთა ყოველნივე ჳევნი შავშეთ-კლარჯეთ-ნიგალისანი. ხოლო არტანუჯით გამოდმართ დაიპყრეს მათი ნაქონები იგი მამულები მამისა მათისა, დასუეს ბაგრატ კურაპალატად. და წარმართა ღმერთმან ჳელმწიფება მათი.

და იყვნეს ძენი უხუცესისა მის ძმისა მათისა, აშოტის ძისა ადარნასესნი, სამნი: გურგენ, რომელი-იგი დღეთა სიბერისა მისისათა

კურაპალატად დასუეს, და მმანი მისნი აშოტ კეკელად და სუმბატ არტანუჯელი, რომელი ჯელმწიფობასა მისსა დასუეს ანთიპატოს-პატრიკად. და ძენი ზაგრატ კურაპალატისანი სამნი: დავით, რომელი შემდგომად მამისა თჳსისა დასუეს კურაპალატად, ადარნასე და აშოტ. და ძენი უმრწემესისა აშოტის ძისა გუარამისნი ორნი: ნასრა და აშოტ.

ხოლო აშოტ კეკელად, ძე ადარნასესი, გარდაიცვალა ქრონიკონსა 378, და დაუტევა გურგენ, რომელი შემდგომად კურაპალატად დასუეს, და სუმბატ არტანუჯელი ანთიპატრიკი.

გარდაიცვალა აშოტ, ძე მამფლისა გუარამისა, უწინარეს მამისა თჳსისა ქრონიკონსა 379. არა დაუტევა ძე.

გარდაიცვალა ადარნასე, ძე ზაგრატ კურაპალატისა, ქრონიკონსა 380; სიცოცხლესავე მამისა თჳსისასა, და არა დაუტევა შვილი.

და მამა მისი, ზაგრატ კურაპალატი, ძე აშოტ კურაპალატისა, გარდაიცვალა ქრონიკონსა 381, და დაუტევნა ძენი: დავით, რომელი შემდგომად მისსა კურაპალატ ყვეს; და მოიკლა იგი ჯელითა მამის ძმისწულისა თჳსისა ნასრა გუარამის ძისითა, სიცოცხლესავე შინა გუარამისსა, ქრონიკონსა 382, სუფევასა შინა გუარამისსა, ხოლო გუარამ მამფალი, მამის ძმა მისი, მამა ნასრესი, უბრალო იყო სისხლისაგან დავით კურაპალატისათა; და დაუტევა ამან დავით [379] მოკლულმან ძე მცირე ადარნასე, მოუწიფებელი ასაკითა, ხოლო ნასრ მკლველი ივლტოდა სამეფოსა კოსტანტინეპოლედ და იყო მუნ მრავალ წელ.

და ამისსა შემდგომად დასუეს გურგენ ძე ადარნასესი კურაპალატად, დიდისა აშოტ კურაპალატის ძისა.

ადარნასე, ძე დავით კურაპალატისა, დასუეს ქართველთა მეფედ [ნაცვლად] მის მოკლულისა. და ამან ადარნასე, ძემან დავით მოკლულისამან, აღაშენა ბანა ჯელითა კვრიკე ბანელისათა, რომელი იგი იქმნა პირველ ეპისკოპოს ბანელ.

და მამფალი სუმბატ არტანუჯელი, ძე ადარნასესი, ძისა აშოტ დიდისა, გარდაიცვალა ქრონიკონსა 383, და დაუტევნა ძენი ორნი: ზაგრატ მამფალი არტანუჯელი [და დავით მამფალი]. და სიცოცხლესავე შინა სუმბატ არტანუჯელისასა მოისრა ნასრ; და ქუეყანა ნასრისი დაიპყრეს სხუათა ამათ მთავართა.

ხოლო გურგენ კურაპალატი წარვიდა ტაოთ, კალმახით, მამულით თჳსით, ცხოვრებად შავშეთს და არტანს. და ამისსა შემდგომად შეიმტერნეს ურთიერთას და შეკრიბეს ლაშქარი ერთმანერთსა

ზედა ერთ-კერძო გურგენ კურაპალატმან და ერთა მისთა, მეორე-კერძ ადარნასე ქართველთა მეფემან და ბაგრატ არტანუჯელმან. მოვიდეს ესენი ჴევსა არტანისასა, სოფელსა მგლინავსა, და ჰბრძოლეს ერთმანეთსა. და მეოტ იქმნა გურგენ კურაპალატი, წყლეს და შეიპყრეს. და მოკუდა წყლულებითა მისითა გურგენ კურაპალატი, ძე ადარნასესი, ძისა აშოტ დიდისა, ქრონიკონსა რ~ი~ა. და დაუტევნა ორნი ძენი: ადარნასე და აშოტ ერისთავთა-ერისთავი.

[381] გარდაიცვალა მამფალი დავით, ძე სუმბატ ართანუჯელისა მონაზონობასა შინა, ქრონიკონსა რ~დ~გ, თუესა თებერვალსა ოცსა, და დაუტევა ძე თჳსი სუმბატ, რომელიცა-იგი დასუეს ერისთავთა-ერისთავად.

გარდაიცვალა ბაგრატ მაგისტროსი, ძე ადარნასე ქართველთა მეფისა, ქრონიკონსა რ~დ~ე, თუესა მარტსა, და დაუტევა ძე თჳსი ადარნასე, რომელი შემდგომად მამისა თჳსისა მაგისტროსი იქმნა და შემდგომად მამის ძმათა კურაპალატი იქმნა.

მასვე წელსა ბაგრატ მაგისტროსის გარდაცვალებისასა ბასილი მონაზონი კლარჯი გარდაიცვალა, ძე ბაგრატ მამფლისა.

გარდაიცვალა აშოტ კურაპალატი, ძე ადარნასე ქართველთა მეფისა, ქრონიკონსა რ~ო~დ, და არა ესუა შვილი. და ამასვე წელსა აშოტ, ძე სუმბატისი, გარდაიცვალა და არა ესუა ძე.

და შემდგომად აშოტ კურაპალატისა ძმა მისი დასუეს კურაპალატად, სუმბატ.

და ესე სუმბატ კურაპალატი, ძე ადარნასე ქართველთა მეფისა, გარდაიცვალა ქრონიკონსა რ~ო~ჟ, და დაუტევნა ძენი ორნი: ბაგრატ ერისთავთერისთავი, რომელი ქართველთა მეფედ დასუეს, რეგუენი, და ადარნასე კურაპალატი.

გარდაიცვალა ადარნასე, ქართველთა მეფე, ძე დავით მოკლულისა, ქრონიკონსა რ~მ~გ, და დაუტევნა ძენი ოთხნი: დავით რომელი შემდგომად მამისა თჳსისა ქართველთა მეფე იქმნა, აშოტ კურაპალატი, და ბაგრატ მაგისტროსი, და სუმბატ, რომელი ძმათა შემდგომად კურაპალატად დასუეს.

გარდაიცვალა გურგენ ერისთავი, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა, ქრონიკონსა რ~მ~გ, მასვე წელსა შინა, რომელსა შინა ქართველთა მეფე ადარნასე მიიცვალა, და დაუტევა ამან გურგენ ძე მუცელსა შინა ცოლისა თჳსისასა, რომელსა ეწოდა გურგენვე, სახელი მამისა თჳსისა.

გარდაიცვალა დავით, ქართველთა მეფე, ძე ადარნასე მეფისა ქართველთასა, ქრონიკონსა რ^წნ^ზ, და არა ესუა ძე.

გარდაიცვალა აშოტ, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა, ქრონიკონსა რ^წნ^თ, თუესა ივნისსა, და არა ესუა ძე.

გარდაიცვალა გურგენ დიდი ერისთავთა-ერისთავი, ძე ადარნასესი, რომელმან უმეტესნი სიმკნენი და ბრძოლანი ქმნა ყოველთა მამათა მისთასა, და დაიმორჩილნა ყოველნი გარემოსნი, ქრონიკონსა რ^წდ^ა, თუესა თებერვალსა ი^წდ. არა ესუა ძე.

გარდაიცვალა გუარამ მამფალი, ძე აშოტ დიდისა, მამა ნასრისა, ქრონიკონსა რ^წზ.

და გარდაიცვალა აშოტ, ძე ბაგრატ კურაპალატისა, ქრონიკონსა რ^წე.

და ამისსა შემდგომად გამოვიდა ნასრ სამეფოთ და მოვიდა აფხაზეთს. და იყო მაშინ აფხაზთა მეფე ბაგრატ, დისიძე ნასრესი, და შესწია მან დიდითა ლაშქრითა, მეფემან აფხაზთამან, და მუწით გარდამოვიდა ნასრ სამცხეს და შეკრიბა სხუაცა ლაშქარი ურიცხვ. ხოლო ადარნასე, ძე მოკლულისა კურაპალატისა, განვიდა ბრძოლად მისა, და მიჰყვა მის თანა შეწევნად ადარნასესა გურგენ კურაპალატი და შვილნი მისნი. და ყვეს ბრძოლა და ომი დიდი ნასრის ზედა. და შეეწია ღმერთი მცირეთა ამათ ადარნასეს კერძთა და სძლეს ნასრას, მეოტ ქმნეს, შეიპყრეს და მოკლეს ნასრა ჯეგსა სამცხისასა, სოფელსა ასპინძას, ქრონიკონსა რ^წე. და არა დაუშთა შვილი ნასრას, და აღიჯოცა საკსენებელი მისი.

გარდაიცვალა გუარამ მამფალი, ძე აშოტ დიდისა, მამა ნასრისა, ქრონიკონსა რ^წზ.

და გარდაიცვალა აშოტ, ძე ბაგრატ კურაპალატისა, ქრონიკონსა რ^წე.

და ამისსა შემდგომად გამოვიდა ნასრ სამეფოთ და მოვიდა აფხაზეთს. და იყო მაშინ აფხაზთა მეფე ბაგრატ, დისიძე ნასრესი, და შესწია მან დიდითა ლაშქრითა, მეფემან აფხაზთამან, და მუწით გარდამოვიდა ნასრ სამცხეს და შეკრიბა სხუაცა ლაშქარი ურიცხვ. ხოლო ადარნასე, ძე მოკლულისა კურაპალატისა, განვიდა ბრძოლად მისა, და მიჰყვა მის თანა შეწევნად ადარნასესა გურგენ კურაპალატი და შვილნი მისნი. და ყვეს ბრძოლა და ომი დიდი ნასრის ზედა. და შეეწია ღმერთი მცირეთა ამათ ადარნასეს კერძთა და სძლეს ნასრას,

მეოტ ქმნეს, შეიპყრეს და მოკლეს ნასრა ჯეგსა სამცხისასა, სოფელსა ასპინძას, ქრონიკონსა რ~ე. და არა დაუშთა შვილი ნასრას, და აღიჯოცა საჯსენებელი მისი.

[380] შემდგომად გურგენ მამისა თჳსისა კურაპალატისა გარდაიცვალა [ადარნასე] ქრონიკონსა რ~ი~ვ, და დაუტევნა ორნი ძენი მცირენი: დავით ერისთავთა-ერისთავი და გურგენ, რომელი შემდგომად, მერმე, დიდი ერისთავთა-ერისთავი იყო.

და გარდაიცვალა ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატისი ქრონიკონსა რ~კ~თ, თუესა აპრილსა კ~, დღესა აღესებასა, და დაუტევნა ძენი ოთხნი: ადარნასე, რომელი იგი მონაზონ იქმნა და ბასილი სახელ-იდვა, გურგენ ერისთავი, აშოტ და დავით.

გარდაიცვალა დავით ერისთავი, ძე ადარნასესი, ძისა გურგენ კურაპალატისა, ძმა დიდისა გურგენისა, ქრონიკონსა რ~კ~ჟ, და არა დაუტევა შვილი. აშოტ ერისთავთა-ერისთავმან, ძემან გურგენ კურაპალატისამან, რომელსა ეწოდა კუხი, აღაშენა ტბეთი შავშეთს და განასრულა იგი ყოვლითა განგებითა, და დასუა პირველად ეპისკოპოსად სანატრელი სტეფანე უწყებითა სულისა წმიდისათა. და გარდაიცვალა ესე აშოტ კუხი ქრონიკონსა რ~ლ~ჟ, და არა ესუა შვილი.

და ამისა შემდგომად გურგენ, ძმისწული მისი, ძე ადარნასესი, დასუეს ერისთავთა-ერისთავად.

გარდაიცვალა დავით, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა, ქრონიკონსა რ~მ~ზ, და დაუტევა ძე მუცელსა შინა ცოლისა თჳსისასა, რომელსა-იგი ეწოდა ბაგრატ.

გარდაიცვალა [ადარნასე კურაპალატი], ძე ბაგრატ მაგისტროსისა, ქრონიკონსა რ~პ~ა, რომელი-ესე ძეთა შეიპყრეს და მონაზონ ქმნეს. მოკუდა უნებლიეთ ფიჩჳთა, და დაუტევნა ძენი: ბაგრატ და დავით ერისთავთა-ერისთავი. გარდაიცვალა ესე ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი, ძე ადარნასე კურაპალატისა, ქრონიკონსა რ~პ~ვ, ხოლო ძმა მისი დავით კურაპალატი იქმნა დიდად.

გარდაიცვალა გურგენ, ძე გურგენის, ძისა ბაგრატ მამფლისა, ქრონიკონსა რ~პ~ჟ.

გარდაიცვალა ადარნასე, ძე სუმბატ კურაპალატისა, ძმა ბაგრატ რეგუნისა, ქრონიკონსა ს~გ, და დაუტევა ძე დავით მცირე.

გარდაიცვალა სუმბატ ერისთავთა-ერისთავი, კაცი მართალი, ძე დავით მამფლისა, არტანუჯელი, ქრონიკონსა ს~ჟ და დაუტევნა ძენი

ორნი: დავით და ბაგრატ. და შემდგომად მიცვალებისა მისისა დღესა მეორმოცესა გარდაიცვალა ძე მისი ბაგრატ, და დაუტევნა ძენი ორნი: სუმბატ და გურგენ.

გარდაიცვალა სუმბატ, ძე ბაგრატ რეგუნისა, ქართველთა მეფისა, ქრონიკონსა ს^წი^ზ, და არა ესუა შვილი.

გარდაიცვალა დავით, ძე სუმბატ ერისთავთა-ერისთავისა დიდებულისა, კაცისა მართლისა; და გარდაიცვალა ბაგრატ რეგუენი ქართველთა მეფე, ძე კურთხეულისა

[382] სუმბატ კურაპალატისა, ქრონიკონსა ს^წი^დ, და დაუტევა ძე თჳსი უზუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა-მეფე. და ამას გურგენს ესუა ბაგრატ დედით აფხაზთა მეფისა დისწული, დემეტრესი და თევდოსესი. ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთს, და ამისთჳს გურგენს მეფეთ-მეფობა ეწოდა.

გარდაიცვალა დავით დიდი კურაპალატი, ძე ადარნასე კურაპალატისა, ქრონიკონსა ს^წკ^ა, და არა ესუა ძე. და აოჯრდა იმიერტაო; და გამოვიდა ბასილი ბერძენთა მეფე, და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა ამა დავითისთა, და დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურაპალატისა. და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და მამა მისი გურგენ. და მოსცა მათ ბასილი მეფემან პატივი – გურგენს მაგისტროსობა და ბაგრატს კურაპალატობა, რათამცა ვითარ მტერ ყვნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე, და ამით ღონითა იძმაცუა. ხოლო გურგენ ჭემმარიტი და მართალი იყო და ვერა აღძრა გული მისი ზაკვთა ამით მიზეზითა და ვერა უძლო ღონისძიებითა.

გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ-მეფე, ძე ბაგრატ ქართველთა მეფისა, ქრონიკონსა ს^წკ^ზ, და დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ, აფხაზთა მეფე, კურაპალატი დიდი, დაეუფლა ტაოს მამულსა თჳსსა, და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთმპყრობელობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე. ხოლო ადარზადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო, სომხითისა კელმწიფეებითა, ნებიერად განაგებდა. მეფე სპარსთა თჳს მეგობრად და ერთგულ ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თჳსითა უფროს სახლეულთა თჳსთასა, და ბერძენთ მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადვე.

და ამან ბაგრატ კურაპალატმან მოიყვანნა კლარჯნი კელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თჳსნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა,

და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი. და აღიხუნა ქუეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყვნა ციხესა შიგა თმოგვსასა. და მუნ ციხესა შინა თმოგვსასა გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქრონიკონსა ს~ლ~ა. და ეგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, მმა სუმბატისი, ქრონიკონსა ს~ლ~ბ ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კოსტანტინეპოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე, ბასილი მეფისა წინაშე, და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი რომელ დაშთეს ამათ ქუეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა.

ამისსა შემდგომად მოვლო ბაგრატ ყოველი სამეფო თჳსი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა ჳევთა ტაოსათა. და მო-რა-იწია ზაფხული, მოვიდა

[383] მასვე ციხესა ფანასკერტისასა წელსა მესამესა. და მუნ შინა გარდაიცვალა ესე ბაგრატ ქრონიკონსა ს~ლ~დ, თუესა მამისა ზ~, დღესა პარასკევსა. და დაუტევა ძე თჳსი გიორგი და დაჯდა იგი მეფედ წლისა ი~ფ.

ხოლო დაჯდა რა ესე გიორგი მეფედ, გან[უ]დგა ამას ქუეყანა ჰერეთ-კახეთისა, და ღადრობითა აზნაურთათა შეპყრობილ იქმნეს ერისთავნი. მათ ქუეყანათ კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი.

და ამის გიორგის მეფობისა მეშჳდესა წელსა გამოვიდა ბასილი ბერძენთა მეფე ამას გიორგის მეფესა ზედა. ხოლო ესე გიორგი განვიდა ლაშქრითა დიდითა და დაიბანაკეს ქუეყანასა ბასიანისასა ორთავე მრავალ დღე, და არა მივიდეს ბრძოლად ერთმანერთსა ზედა, არამედ მოერიდა გიორგი და მოვიდა და დაწუა ქალაქი ოლთისი. [და მუნით მოვიდა კოლასა და] გამოუდგა კუალსა და მოუდგა უკანა მეფე ბერძენთა. და შეკრბეს რა უკანამავალნი გიორგისნი და წინამავალნი ბასილისნი ლაშქარნი, იქმნა ბრძოლა დიდი სოფელსა შინა, რომელსა ეწოდების შირიმთა. და მრავლად მოისრნეს ორკერძოვე და მოიკლნეს მუნ დიდნი ერისთავნი: რატი ძე ლიპარიტისი და ხურსი. და ვითარცა მოესმა ჳმა ომისა გიორგი მეფესა, აღბორგნეს, განვიდეს და მოვიდეს ადგილსა მას, სადა იყვნეს ბრძოლად, და მოვიდა მუნ ბასილი მეფეცა სპითა დიდითა.

და შეკრბეს იგინი იმიერ და ამიერ. და იქმნა მუნ ბრძოლა დიდი და მოისრნეს მუნ ბერძენნი დიდნი და ფრიადნი. და წარმოიღეს

გიორგისთავარი, და ეზომგანდიდნა ბრძოლა იგი, რომელსი ელტოლა ეგულეზოდა ბასილი მეფესა. გარნა გიორგისნივე სულმოკლე იქმნეს, რამეთუ მორიდეს და წარმოვიდეს. ხოლო ბასილი უკანა წარმოუდგა და მოვიდა არტანს, და დაწუა იგი; და რომელი პოვა, ტყუე ყო. ხოლო გიორგი წარვიდა ნიალით კერძო სამცხედ, და მიუდგა მას უკანა ბასილი ჯავახეთით კერძო, და მოაოჭრა ყოველივე. გარდავიდა გიორგი თრიალეთად, და მოადგა ბასილიცა თრიალეთადვე. და რა ეახლნეს ერთმანერთსა, კუალად განძლიერდა გიორგი ლაშქრითა, რამეთუ მოიყვანნა წანარნი და შაქნი. ხოლო იხილა რა ესე ბასილი, შეიქცა თრიალეთით და უკმოვლო ჯავახეთი და არტანი დღეთა შინა ზამთრისათა, და კუალად უბოროტესადრე მოაოჭრა. და წარვიდა და დაიზამთრა ხალდიასა, ქალაქსა ტრაპიზონთასა. და ვიდოდეს მოციქულნი ორთავე ამათ მეფეთანი ზავისათჳს ერთმან-ერთისა წინაშე და მშჯდობისა.

ხოლო იქმნა ამას ჟამსა შინა განდგომილება დიდი საბერძნეთს, რამეთუ შეირთნეს ბასილის სპასპეტი და წარვეზი, ძე ფოკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქსიფი, და მიიღგინეს მათ ყოველი აღმოსავლეთით-კერძი ქუეყანა. ხოლო ღმერთმან ბასილის [384] დიდად შეშინებულსავე პატივ სცა, რამეთუ განუდგეს ქსიფენ წარვეზს, და ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი შეიტყუვნეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს. და მან ექსორია ყო იგი კუნძულსა შინა და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკუეთა, რომელთა თანა იყო ფერის ჯოჯიკის ძე ქართველი.

და კუალად შემოიქცა ბასილი მეფე და მოვიდა ბასიანს. და ითხოვდა იგი გიორგი მეფისაგან ციხე-ქუეყანათა და აღუთქმიდა ზავსა და მშჯდობასა. ხოლო გიორგი მეფემან განავლინა ზვადი ლაშქრითა დიდითა უწინარეს თჳსსა. და დაილაშქრა ზვადმანცა ამიერ კიდესა ბასიანისასა, რეცა ზამთრის სახედ. ხოლო თვთ გიორგი მეფე უკანა ისრე განვიდა ზავად წადიერი ლაშქრითა დიდითა და ძლიერითა. გარნა ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდა მშჯდობა, არამედ აზრახეს მას ბრძოლად. აწვეს იგი ბასილის ზედა, რომელი იგი ზავად და მშჯდობად ჰგონებდა მისლვასა მათსა, და ჰგონებდა და მოელოდა. ხოლო გიორგისთა იწყეს ბრძოლად და აოტეს ზოგი ბასილის ლაშქრისა. მაშინ უბრძანა ბასილი მეფემან დამოკიდება წუერსა ჰოროლისასა დაწერილი მათი,

რომელნი მისად დაეწერნეს გიორგი მეფესა ჩუენსა სიმტკიცისა და ზავისანი. და ესრეთ ბასილი მეფემან ჰოროლისა წუერითა ამართნა იგინი. მიუპყრა ღმერთსა და თქუა: „იხილე, უფალო, წერილი ესე მათი და საქმე, რომელსა აწ იქმან“. და კუალად მოიღო ბასილი მეფემან ძელი ცხოვრებისა მანდილითა წმიდითა, და დასცა იგი ქუეყანასა ზედა და თქუა ესრეთ, ვითარმედ: „უკეთუ მიმცე მე კელთა მტერთასა, არღარა თაყუანის-გცე უკუენისამდე“. და ვითარ ესე ყო და თქუა, მყის მასვე ჟამსა იძლიენეს და მეოტ იქმნეს სპანი გიორგისნი, რომელნიიგი პირველ მივიდეს; და გამოვიდეს მიერ-კერძო ტადმანი მეფისანი რუსნი, და არა განერა ერთიცა პირველ მოსრულთა მათ თჳნიერ მცირედთასა. რამეთუ თვთ მეფე გიორგი და უძლიერესი ლაშქარი მისი არღარა მისრულ იყო ჯერეთ ყოვლადვე, და მოიკლნეს მათგანი მას დღესა შინა, რომელთაცა-იგი მშჯდობის ყოფა არა ენებათ, და მეოტ იქმნეს ყოველნი. და მოისრნეს ურიცხუნი პირითა მახვლისათა და რომელნიმე მეოტ იქმნეს. წარიღეს ზერძენთა ავარი დიდძალი და განძი სამეფო ყოველი სრულიად, რომელი აქუნდა.

ხოლო შე-რა-იქცა კატაბანი იგი, მოემთხვენეს მას მანდატურნი წიგნითა ესრეთ წერილითა, ვითარმედ: „მიიცვალა ბასილი მეფე, ძმა ჩემი, და ვიქმენ მე მეფე ყოვლისა საბერძნეთისა. და აწ სადაცაღა მოწევნულ იყოს საკელმწიფოსა შინა მე გიორგისი ბაგრატ, გარე-ვე-აქციე იგი სწრაფით და წინაშე ჩუენსა მოგზავნე“. და ვითარცა აღმოიკითხა კატაბანმან, მსწრაფლ მოიქცა და დევნა უყო ბაგრატს, გარნა ვერ ეწია მას, რამეთუ თჳსსა მამულსა შემოსრულ იყო იგი და განძლიერებულ ლაშქრითა, რომლისა ბრძოლად ვერღარა ეძლო კატაბანსა მას, არამედ გარე-უკუნ-იქცა და წარვიდა. ეჰა, დიდი და საკვრველი მოწყალება ღმერთისა! ვითარღა განერა მართალი კელთაგან შემპყრობელთა და მტერთა მისთასა, ქრონიკონსა სმე.

და მოვიდა ბაგრატ საბერძნეთით წინაშე მამისა თჳსისა გიორგი მეფისა და დედისა თჳსისა მარიამ დედოფლისა ქალაქსა მათსა ქუთათისს. და ესრეთ შეკრბეს იგინი მშჯდობით, და მისცეს დიდება და მადლობა ღმერთსა მომადლებისათჳს მათდა ესევითარისა მის კეთილისა. და შემდგომად ამისსა რა გარდაცდეს წელნი ორნი, გარდაიცვალა გიორგი, მამა ამის ბაგრატისი, თრიალეთს, ადგილსა მას, რომელსა ეწოდების მყინვარნი, ქრონიკონსა სმზ, თუესა აგვსტოსა ივ. და დამარხეს იგი ქუთათისს.

და წარმოიძრა მცირედ ბასილი მეფე და მოუდგა უკანა. და კუალად იწყო ზავად და მშვიდობად პირველისაებრვე, რამეთუ შიში აქუნდა საბერძნეთით კუალადცა განდგომილებისა. და ყვეს მაშინ მშვიდობა და დაიზავნეს.

და მისცა გიორგი მეფემან მძევლად ძე თჳსი ბაგრატ, სამისა წლისა ყრმა ჩჳლი, და მისცა ციხე ათორმეტი, და ქუეყანა დავით კურაპალატისა ნაქონები ტაოს, ბასიანს, [385] და ჯავახეთს, შავშეთს. და ესრეთ წარვიდა ბერძენთა მეფე ბასილი, და თანა წარიტანა ბაგრატ ყრმა მცირე. და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნა აღუთქუა გიორგის ბაგრატისი. გარდაცდეს რა სამნი წელნი, მაშინ წარმოგზავნა ბასილი მეფემან ქალაქით კოსტანტინეპოლით ბაგრატ, ძე გიორგისი, ვითარცა-იგი აღეთქუა. და მოიწია ბაგრატ ტაოს და შემოვიდა თჳსსა მამულსა ბანას თანამოყოლითა მისად კატაბანისა აღმოსავლისათა ზღვრადმდე ბაგრატის მამულისა.

და დაჯდა შემდგომად მისსა მეფედ ძე მისი ბაგრატ ცხრისა წლისა. ხოლო აზნაურნი ტაოელნი წარვიდეს საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭისძე, და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე, და ამათ თანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხოვანნი და რომელნიმე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კოსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა, რომელი შემდგომად მისსა მეფე იყო.

და წელსა მეორესა გამოგზავნა კოსტანტინე მეფემან პარკიმანოსი თჳსი მიუწდომელისა ძალითა ლაშქრითა თჳსისათა და განძითა ურიცხვთა ყოვლად უძლიერესად ბასილი მეფისაცა. მოვლო და მოაოჭრა ქუეყანანი იგი, რომელნი პირველ მოეოჭრნეს ქუეყანანი ბასილი მეფესა, და უმეტესცა. რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს ციხესა ქუეშე კლდე-კართასა, სადა-იგი იყვნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატისნი, და ბრძოლა ყვეს, გარნა არა დიდად. და განდგეს კუალად აზნაურნი, და მისცნეს ციხენი, ჩანჩახამან, ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე წეფთისა, და თვთ წარვიდეს იგინი საბერძნეთს.

[386] ხოლო აღაშენა სიმაგრე საბა მტბევარ ეპისკოპოსმან, მახლობელად ტბეთის ეკლესიასა და სახელ-სდვა მას სუეტი. და შეკრიბა მაშინ მან ერი თჳსი და შევიდეს მას შინა თვთ საბა მტბევარ ეპისკოპოსი, და ეზრა ანჩელ ეპისკოპოსი, და შავშეთის აზნაურნი, და განძლიერდა მას შინა.

ხოლო მოავლინა მუნ პარკიმანოსმან იოვანე ხარტულარი, სახელით

ვალანგ, ლაშქრითა დიდძალითა, და თანა მოსცა მას ძე გურგენ კლარჯისა დემეტრე, რეცა შესატყუენელად ქუეყანისა მკვდრთა, რომელი-ესე იქმნა ესრეთ. რამეთუ მიიქცეს ერნი, სოფელნი უგუნურ-უსუსურნი ცნობითა და გონებითა. და გამოადგინეს ლაშქარნი სუეტსა მას ტბეთისასა, და ჰბრძოდეს ძლიერად მრავალღონედ. და ღმერთმან განაძლიერნა მყოფნი იგი სუეტსა მას შინა მადლითა და მეოხებითა წმიდათა მოციქულთათა და ლოცვითა წმიდათა ამათ მღდელთმომღუართათა. და ვითარცა ერთგულნი და ჭეშმარიტნი მარტვლნი საღმრთონი თავთა თვსთა სიკუდილად განსწირვიდეს, და ჯორციელთა უფალთათვს თავთა თვსთა განსწირვიდეს, და სისხლთა დასთხევდეს სიტყვსაებრ მოციქულთასა, და განძლიერდებოდეს. ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ: „ნუმცა შეგვტყუებენ ჩუენ ლიქნანი ესე და საფასენი მსწრაფლ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მადლი ერთგულებისა და გვრგვნი ახოვნებისა“. რამეთუ მბრძოლნი იგი გარე მოდგომილნი მათდა ლიქნიდეს აღთქმითა და ქადაგებითა კეთილითა და საფასეთათა:

ხოლო ესევეითარად რა დელვად აღტეხილად იგუემებოდა აღმოსავლეთი, მსწრაფლ ეწია რისხვა უმსჯავროსა მას მეფესა კოსტანტინეს, მსგავსადვე ივლიანეს უსჯულოსა, უწყალოებისათვს ბაგრატ მეფისა ჩუენისა, მოოჯრებისათვს მამულისა მისისა, და მოსწრაფედ მოუწერა პარკიმანოსს პროედროსსა თვსსა, რათა მსწრაფლ შეიქცეს იგი ლაშქრითურთ თვსით და მოვიდეს კოსტანტინეპოლედ. და წარვიდა იგი, ესმა რა ესე. და ვითარცა გარდაიცვალა ესე კოსტანტინე მეფე, დაუტევა შემდგომად მისსა მეფობა რომანოზს, ნათესავსა და მიმდგომსავე თვსსა.

ამისსა შემდგომად წელსა მესამესა სანატრელმან დედოფალმან მარიამ, დედამან ბაგრატ მეფისამან, შეიმოსა სიმკნე და ახოვნება, რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკუნიანთა და წარვიდა კოსტანტინეპოლედ წინაშე რომანოზ მეფისა, ვედრებად მისა, რათა მშვიდობა ყოს აღმოსავლეთისათვს და რათა არღარა იყოს ბრძოლა ბერძენთა და ქართველთა, და გლახაკნი დაწყნარებულ და მყუდრო იყვნენ, და რათა მიუთხრეს პატივი ძესა თვსსა ბაგრატს მეფესა წესისაებრ სახელისა.

ПОСЛЕСЛОВИЕ ИЗДАТЕЛЯ И ПЕРЕВОДЧИКА

Летопись Сумбата Давидова сына вместила в себя события, происходившие в течение более тысячи лет. Дошла она до нас в картвельской (старогрузинской) версии. Это хроника, судя по времени последнего события, была составлена окончательно в начале одиннадцатого века. В наше время она вошла в состав большого собрания летописей, изданных в 1950-х годах в Тбилиси под общим названием «Картлис Цховреба» («Жизнь Картли») на грузинском языке¹⁰⁷. Трудно сказать полное это или прерванное повествование, а если отрывочное, то насколько отрывочное.

На русском языке Летопись Сумбата (ЛС) существует в двух изданиях. Первое 1900 года в переводе Е. Такаишвили с подробнейшими комментариями переводчика и исследователя¹⁰⁸. Затем в 1979 г. памятник вышел в переводе М. Лордкипанидзе¹⁰⁹. Последний труд вышел повторно в 2008 г.¹¹⁰.

Летопись Сумбата в своем полном и несколько витиеватом названии на русском языке выглядит следующим образом: «Жизнь и известие о Багратидах, царях наших грузинских, откуда они явились в эту страну или с какого времени владеют они царством Грузинским, которое написал Сумбат Давитис-дзе»¹¹¹.

Уже в названии исторического произведения обнаруживаются следы настойчивого огрузинивания памятника. Здесь дважды повторено

¹⁰⁷ ქართლის ცხოვრება. ტ.1. თბ., 1955.

¹⁰⁸ **Сумбат сын Давида.** Жизнь и известие о Багратидах, царях наших грузинских, откуда они явились в эту страну, или с какого времени владеют они царством Грузинским, которое написал Сумбат, сын Давида // в кн. Такаишвили Е. Источники грузинских летописей. Три хроники. Тифлис, 1900. С. 117–182.

¹⁰⁹ **Сумбат Давитис-дзе.** История и повествование о Багратионах. Перевод на рус. яз., введ. и примечания М. Д. Лордкипанидзе. Редактор тома. Г. З. Анчабадзе. Серия: «Памятники грузинской исторической науки» Тбилиси, издательство „Мецниереба“, 1979.

¹¹⁰ **Сумбат Давитис-дзе.** История и повествование о Багратионах // Картлис цховреба. История Грузии. Перевод на рус. яз., комментарии М. Д. Лордкипанидзе. Гл. редактор Р. Метревели. Издательство «Артануджи», Тбилиси, 2008. С. 221–242.

¹¹¹ «ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ ძემან დავითისმან».

определение «грузинский» (картвелта), и отчество летописца-армянина Сумбата оформлено грузинским окончанием «дзе», чтоб создать впечатление, что древний автор – грузин и что речь идет о Грузии.

Разумеется, возражение вызывает вообще употребление термина «Грузия», «грузин» по отношению к раннему средневековью. Термин «Грузия» широко употребляется в современной русской филологии, в устной речи русскоговорящих людей и обозначает титульную нацию сегодняшней Республики Грузия. Но Грузия сегодня и Картлия десятого века это далеко не одно и то же. Эти страны не следует называть одним и тем же термином. Это разные страны с разным национальным составом, с совершенно разной географией, политическим устройством и возможностями. С одной стороны – современное международно-признанное государство, с другой стороны – невеликая область, в X–XIII вв. входившая в состав Абхазского царства и не игравшая сколько-нибудь самостоятельной роли в жизни Кавказа. Юго-восточная часть исторической Картлии была на многие века оккупирована арабским халифатом и проводила свою исламистскую политику. Центром этого арабского эмирата был Тифлис. Само образование носило название – «Тифлисский эмират». Термины «грузины» и «Грузия» в данном случае создают нереальные представления об этно-политической ситуации описываемых регионов в описываемое время ¹¹². Они открыли лазейки для тенденциозного толкования роли «грузин» в военно-политических событиях далекой эпохи. Следует признать, что термины «Грузия» и «грузины» непригодны для применения в научных исследованиях по домонгольскому периоду истории Кавказа вообще. Их применение возможно, но для более поздних времен и уже для других международных ситуаций.

Среди этнополитических образований, которые присваивают и наследниками которых выставляют себя грузинские патриоты, заметное место занимает область в верхнем течении Чороха. Это издревле армянская страна Тайк (отчасти фема Иверия) к X веку была разделена между наследниками правящего рода тайских багратидов с центрами в Артанудже, Олту, Панаскерт, Ишхане, Бане. Лишь при военных столкновениях с внешними силами, они могли выступать солидарно, придерживаясь принципов родства и целесообразности. Ни на область Тайка, ни

¹¹² Чачхалиа Д. Кь. Ацсуа цсхацаа ртоурых. Москва, «АКБА-Абаза», 2020. Ад. 20-23.

на область проживания лазов, мегрелов, эгрисцев или сванов, которые в ту пору были разными народами, картлийцы не могли иметь влияния в силу собственной слабости. Мы ведем речь о VIII-XIII вв. Перечисленные народы только в советское время были вынуждены записываться грузинами. И то не сразу. А в те далекие времена все это было единым Абхазским царством, державой абсолютной монархии, нетерпимой к каким-либо проявлениям сепаратизма вообще. Более других это знали именно картлийцы, которые в X в. еще делали некоторые попытки сопротивления центральным абхазским властям. А вообще подобные центробежные усилия удавались порой лишь кахам и эрам, но никак не картлийцам.

В силу известной политической самостоятельности и культурно-экономического подъема во второй половине X века в Тайке были построены выдающиеся памятники архитектуры: соборы в Ошкванке, Ишхане, Хахуле. Они представляли конкретно тайкскую школу армянской архитектуры¹¹³. Царь кахский (армянский) в начале XI в. Квирике III построил огромный Алавердский собор, олицетворявший силу и амбиции этого монарха. Ничего подобного картлийцы на то время позволить себе не могли. Даже наиболее заметные постройки картлийских феодалов можно отнести к достижениям провинциального уровня. Не случайно Фредерик Дюбуа де Монперэ (1833 г.) отказывал картлийцам в собственном архитектурном стиле, считая их памятники всего лишь отголосками собственно армянской архитектуры¹¹⁴. Исследования в области церковной архитектуры Картли продолжаются и в наши дни. Но говорить о существовании научной формулировки оригинального грузинского зодчества VIII-XIII вв., по крайней мере, преждевременно¹¹⁵. Архитектурные школы создаются, как правило, в независимых странах с высоким экономическим и культурным потенциалом.

¹¹³ **Токарский Н. М.** Архитектура древней Армении (IV-XVI вв.). Ереван. 1946. С. 200, 2003; **Казарян А. Ю.** Зодчие Давида Куропалата: Поиск нового образа соборной церкви в Тайке (Тао) второй половины X века. Вопросы Всеобщей истории архитектуры. Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и градостроительства. Издательство «Ленанд». Москва, 2012, с. 51-71; **Чачхалиа Д. К.** Материалы научной экспедиции 2013 г. на Южный Кавказ: в бывшие Клардж и Тайк, к верховьям Чороха и в Трабзон // ЛА ЧДК.

¹¹⁴ **Амиранашвили Ш. Я.** История грузинского искусства. Москва, «Искусство», 1950. С. 9-11.

¹¹⁵ **Кондаков М. П.** Древняя архитектура Грузии. Москва, 1876. С. 4,7,8.

Представители абхазского царского дома не вступали в браки с представительницами картлийской знати. Они были сравнительно низкого достоинства, находились в подчинении абхазов, что исключало брачные союзы. С кахами браки также не приветствовались, но все-таки один кратковременный случай был. С властелинами Тайка также не женились, поскольку они были куропалатами византийского двора и не были вполне свободными. Замужество абхазской царевны Гурандухты за наследника Нижнего Тайка Гургена было случаем исключительным и не вполне понятным... Словом, на пространстве перечисленных стран абхазские цари были самой большой силой во всех главных измерениях и потому только их инициативы могли быть здесь успешными. О создании на этом пространстве какого-либо царства, кроме как царства Абхазского, и быть не могло.

Применяя слишком общие термины «Грузия», «грузин» историки создавали и создают впечатление, будто Картли и Тайк это одна страна. А это совсем не так. Картли – это «картлийская» страна; а Картвелия (Джавахк) это армянская страна, исповедовавшая православие картульского толка. В качестве богослужебного языка здесь использовали картульский язык и письмо.

ЛС является очень краткой. Здесь немногим более десятка машинописных страниц, и на них разместились события от Адама и Евы (т. е. от 3760 г. до н. э.) вплоть до 1031 г., или точнее до посольства в Константинополь матери абхазского царя Баграта III, царицы Мариам.

К ранним сведениям повести относится строительство в Картли знаменитого монастыря Джвари (ок. 590 г.) в Мцхете, на слиянии Куры и Арагвы. Далее события разворачиваются в Клардже. В 603 г. на Кавказ выдвигается византийский император Ираклий, чтобы утвердить здесь свою власть и пойти на Персию, на своего важного геополитического противника. Ему на помощь спешат лазы, абхазы, иверы (армяне). Во главе большого войска византийцам оказывает содействие также хазарский каган Джибгу¹¹⁶.

Летопись дает краткие заметки по деятельности наиболее видных лидеров центрального и южного Кавказа. Затрагиваются походы в Закавказье арабского полководца Мурвана ибн Мухаммеда, по прозви-

¹¹⁶ Артамонов М. Г. Хазары. Ленинград, 1962. С. 144.

щу Глухой в начале VIII. Описывается также деятельность армянского (тайкского) претендента на престол Насра, который получил от абхазского царя Баграта I (мужа сестры) войско, пошел на своих противников и погиб в 888 году в селении Аспиндза. В конце летописи освещается деятельность абхазских царей Баграта II, Георгия III (включая события византийско-абхазской войны 1021–22 годов) и начало правления Баграта III.

Судя по имени Сумбат, автор повести был армянином. Исследователи считают, что летописец мог принадлежать к багратидам¹¹⁷. В историческом описании мы встречаем последовательно: Палестину, верхнюю Месопотамию, Великую Армению, Клардж, Тайк, Кахетию, Эретию, Тбилисский эмират и в конце – Абхазию. Собственно Картли и ее дворяне не упоминаются вовсе. Зато в справочном аппарате русскоязычных изданиях исследования содержатся пафосные и излишне громкие обобщения относительно усилий к созданию будущей централизованной Грузии. Сам древний памятник не дает оснований для столь восторженных открытий по истории и культуре «Грузии».

Словом, летопись Сумбата, безусловно, ценное произведение. Но его советские и царские издания излишне идеологизированы, искажены конъюнктурой. Этот памятник следует изучать заново, делая по-настоящему научные заключения без каких-либо национальных пристрастий и агрессивных расчетов на будущие территориальные и геополитические выгоды.

Из всех списков летописных собраний «Картлис Цховреба» (КЦ) лишь в варианте царицы Мариам содержится ЛС в виде отдельной главы. Из абхазских царей багратидской династии в ЛС отражены лишь три персонажа: первый абхазский багратид – Баграт Гургенович, сын его – Георгий и третий – сын его Баграт III.

Для составления своей хроники летописец Сумбат мог использовать «Обращение Картли» и т. н. «Летопись Картли». Допускается также, что сам Сумбат сын Давида пользовался еще и неизвестной летописью рода тайкских багратидов, что весьма вероятно.

¹¹⁷ Лордкипанидзе М. Д. см. в кн.: Сумбат Давитис-дзе. История и повествование о Багратионах // Картлис цховреба. История Грузии. Перевод на рус. яз., комментарии М. Д. Лордкипанидзе. Гл. редактор Р. Метревели. Издательство «Артануджи», Тбилиси, 2008. С. 221–242.

Летопись Сумбата является уникальным памятником средневековой исторической мысли, имеющим важную ценность как древний событийный документ, выстроенный в хронологической последовательности с точно обозначенными датами. Автор летописи, учитывая имя Сумбат, был армянином, но судя по абхазским сюжетам заключительной части манускрипта, принадлежал к канцелярии абхазского царского двора. Первоначально этот документ мог быть составленным как на греческом, так и на армянском языке.

Настоящая хроника переведена с картуельского (старо-грузинского) на абхазский язык с издания: სუმბატ დავითის ძე «ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა» // ქართლის ცხოვრება. ტომი I. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბ., 1955.

Издание снабжено предисловием и некоторыми разъяснениями по тексту.

Книга рассчитана на историков и любителей истории, владеющих абхазским языком. Она может быть использована в школьном образовании и для студентов-филологов.

АХЫЦХЫРҖАҚӘИ АҚЫМҖАҚӘИ

- ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბ., 1973
- მატიანე ქართლისა // ქართლის ცხოვრება. სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა. ტ. 1, თბილისი, 1955.
- მატიანე ქართლისა // ქართლის ცხოვრება. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია // მთ. რედაქტორი რ. მეტრეველი. ავტორი მ. დ. ლორთქიპანიძე. გამომცემლობა ართანუჯი. 2008, ფ. 147-150.
- ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობა / შეკრებილი, ჟრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანას მიერ // წიგნი I, ტფილისი, 1897.
- ქართულ-სპარსული ეტიუდები. გ. III. ტექსტი გამოსცა, თარგმნა და კომენტარები დაურთო მაგალა თოდუამ. თბილისი, 1979.
- ალექსიძე ზ. ნ. ატენის სიონის სომხური წარწერები. «მეცნიერება». თბ. 1978 (резюме на рус. яз., с. 111-114. Рис.14, табл. 10.
- დავიდ აღმაშენებელი. კრებული. თბილისი, მეცნიერება. 1999. ფ. 82-83.
- Абгарян Г. В.** Армянские источники об Абхазии и абхазах. Машинопись. Матенадаран. 1969.
- [Амичба Г. А.]** Абхазия и абхазы средневековых грузинских повествовательных источников. Тб., Мецниереба, 1988.
- [Амичба Г. А.]** Сообщения средневековых грузинских письменных источников об Абхазии. Сухуми, 1986.
- [Асохик]** Всеобщая история Степаноса Таронского, Асохика по прозванию. Писателя XI века. Пер. с арм., комм. Н. Эммина. Москва, 1864. С. 180-181.
- Багрянородный, Константин.** Об управлении империей. Текст. Перевод. Комментарии. Под ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. Москва, Наука, 1989.
- Грузинские документы IX-XV вв.** в собрании Ленинградского отделения Института востоковедения АН СССР (пер. и комм. С. С. Какабадзе). Москва, Наука, 1982. С. 56-58.
- Джанашвили М. Г.** Картлис Цховреба – Жизнь Грузии // отд. оттиск СМОМК, вып. XXXV, Тифлис, 1905. С. 1-128.
- [Жордания Ф. Д.]** Хроника Абхазских царей // Духовный Вестник Грузинского ексархата. №№ 13-14, Тифлис, 1902. С. 1-25.
- [Жордания Ф. Д.]** Хроники и другие материалы истории и письменности Грузии, II.
- Каланкатуаци, Мовсэс.** «История страны Алуанк». Институт древних рукописей им. Маштоца «Матенадаран», Ереван, 1984
- Картлис цховреба** (История Грузии). Национальная Академия наук Грузии. Комиссия по источникам истории Грузии. Т. 1. Издательство «Артануджи». Тб., 2008.

[Ластивертци, Аристакеc] Повествование вардапета Аристакеcа Ластивертци. Серия: Памятники письменности Востока. Перевод с др-арм., вступ., комм. И приложения К. Н. Юзбашяна. М., Наука, 1968.

Летопись Картли. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая. Тб., Мецниереба. 1982.

Мурадян П. М. Армянская эпиграфика Грузии. Картли и Кахети. Издательство АН Армянской ССР. Ереван, 1985. С. 107–108.

Смбат Давитис-дзе. История и повествование о Багратионах. Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе. Памятники грузинской исторической литературы. Т. III. Ред. тома Г. З. Анчабадзе. Тб., 1979.

Смбат, Спарапет. Летопись. Пер. с др-арм., предисл., примеч. А. Г. Галстяна. Издательство «Айастан», Ереван, 1974.

Сымбат сын Давида // [Такайшвили Е.] Источники грузинских летописей. Три хроники Жизнь и известие о Багратидах, царях наших грузинских, откуда они явились в эту страну или с какого времени владеют они царством Грузинским, которое написал Сымбат, сын Давида. Тифлис, 1900. С. 117–182.

Яхья Антиохийский (см. В. Р. Розен. Император Василий Болгароборца. Извлечения из Летописи Яхьи Антиохийского. Ч. I, СПб, 1883. с. 26–27.

Агрба И. Ш. Абхазское царство и Византия (VIII–X вв.). АГУ. Сухум, 2011.

Адонц Н. Г. Армения в эпоху Юстиниана (издание 2-е). Ереванский государственный университет. Центр арменоведческих исследований. 526 с. Ереван, 1971.

Алексидзе З. Н. Армянские надписи Атенского Сиона. Тбилиси, 1978. С. 113–114.

Амичба Г. А. Средневековая Абхазия в грузинских нарративных источниках (источниковедческое исследование). АГУ, АБИГИ. Сухум, 2011.

Анчабадзе Г. З. Источниковедческие проблемы военной истории Грузии. Мецниереба, Тб., 1990. С. 67–70.

Анчабадзе З. В. Из истории средневековой Абхазии (VI–XVII вв.), Сухуми, Абгосиздат, 1959. С. 164–170 (Баграт).

Ашхацава С. Пути развития абхазской истории. Сухум. Издание Наркомпроса Абхазии. 1924.

[Арутюнова-Фиданян В. А.] Типик Григория Пакуриана. Введение, перевод, комментарии Арутюновой-Фиданян. АН Арм. ССР. Институт истории. Ереван, 1978. С. 127.

Бакрадзе Д. З. Кавказ в древних памятниках христианства (отд. оттиск из АКАК, т. V, VI, ч. 2). Тифлис, 1875.

Бакрадзе Д. З. Статьи по истории и древностям Грузии. СПб, 1887, с. 4–5.

Броссе М. И. О религиозном и политическом состоянии Грузии до XVII в. // ЖМНП, ч. XL, №№ 10–12. СПб, 1843.

Броссе М. И. Взгляд на историю и литературу Грузии // ЖМНП, ч. 19, №№ 7–9. СПб, 1838, с. 306.

Виноградов А. Ю. Стратегия имянаречения у восточнохристианских правителей VII-XIII в сравнительной перспективе (Багратиды, Комнины, Рюриковичи: ANAPPROACH) // Средневековая Европа. Восток и Запад. Отв. ред. М. А. Бойцов. Москва, 2015. С. 146, 162.,

Виноградов А. Ю., Белецкий Д. В. Церковная архитектура Абхазии в эпоху Абхазского царства. Москва, «Индрик», 2015. С. 80.

Виноградов А. Ю. Абхазское царство – опыт политогенеза между христианством и исламом (конец VIII – начало X вв.).

Гулиа Д. И. История Абхазии (см. в издании автора: Собрание сочинений, т. VI. Сухуми, «Алашара», 1986). С. 178–179.

Гунба М. М. Абхазия в I-ом тысячелетии. Сухум, 1989.

Гунба М. М. Абхазия во втором тысячелетии нашей эры (XI-XIII вв.). Сухум, «Алашара», 1999.

Гунба М. М. Ередвская надпись о походе царя абхазов Константина в Эрети // Материалы по археологии и искусству Абхазии. Сухум, 1974. С. 80. 78–82.

Казарян А. Ю. Зодчие Давида Куропалата: Поиск нового образа соборной церкви в Тайке (Тао) второй половины X-го века // Вопросы всеобщей истории архитектуры. Вып. 4. Российская академия архитектуры и строительных наук. Москва, 2012. С. 51–71.

Каланкатауацц, Мовсес. История страны Алуанк. Перевод с древнеарм., предисл. И комментарий Ш. В. Смбатяна. Изд-во АН Арм. ССР. Ереван, 1984.

Касландзия Н. В. Генезис и становление Абхазского царства. АГУ. АНРА. АБИГИ. Сухум, 2017.

Кварчия В. Е. Из этнической истории абхазского (апсуа//абаза) народа или о языке и истории абхазов и абазин. АНРА. АБИГИ. Сухум, 2015.

Натроев А. Мцхет и его собор Свэти-Цховели. Тифлис, 1900. С. 209, 210, 215.

Папаскир А. Л. Баграт III и Абхазское царство. Сухум, 2004.

Папаскир А. Л. Обезы в древнерусской литературе и проблемы истории Абхазии. Сухум, 2005.

Пахомов Е. А. Монеты Грузии. Тбилиси, Мецниереба, 1970.

Пузанов В. В. Древнерусская государственность: генезис, этнокультурная среда, идеологические конструкты. Ижевск, 2007. С. 388.

Такайшвили Е. Что содержала в себе т. н. История Абхазии царя Баграта // Древняя Грузия. Сб. об-ва историков и этнографов Грузии. Т. II, с. 28-54.

Успенский Ф. И. История Византийской империи. Период Македонской династии (867-1057). Составитель Л. В. Литвинова. Москва, Мысль. 1997.

Цулая Г. В. Абхазия и абхазы в контексте истории Грузии. Домонгольский период. Краткие очерки. Москва, ИЭ РАН, 1995.

Чачхалиа Д. К. Титулатура абхазских царей // в кн. автора: Трехпритворная композиция храмов средневековой Абхазии, и ее влияние на архитектонику памятников Алании, Древней Руси и Трапезунда. Москва, «АКВА-Абаза».

Чачхалиа Д. К. Хроника абхазских царей. Статьи и заметки. Москва, МЦА, 2000. С. 26.

Чачхалиа Д. К. Трехпритворная композиция храмов средневековой Абхазии и ее влияние на архитектонику памятников Алании, Древней Руси и Трапезунда. Москва, «АКВА-Абаза», 2016. С. 64.

Чубинашвили Г. Н. Бедийская чаша // Вестник Государственного музея Грузии. Тб., 1947.

Юзбашян К. Н. Армянские государства эпохи багратидов и Византия X-XI вв. «Наука» гл. ред. Вост. лит.-ры. Москва., 1988. С. 140-143.

Brosset, Marie-Félicité. Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle. SPb, 1858, p. 294-305.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. GmbH – Wiesbaden, 1980, p. 219-220..

Toumanoff C. Chronology of the Kings of Abasgia // Le Museon, 69 (1956), S. 73-90.

Δοσιθέου Πατριάρχου Ιεροσολύμων. ΔΩΔΕΚΑΒΙΒΛΟΣ. Βιβλία Ε' & ΣΤ'. Ιστορία περί των εν Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων. Εισαγωγή Αρχιμ. Ειρηναίου Δελιδήμου. Θεσσαλονίκη, 1982. – Σ. 185-187.

Πατριάρχης Δοσίθεος Β' Νοταράς. Ιστορία περί τόνέν Ιεροσολύμοις Πατριαρχευσαντον. Βυχαρεζτ, 1715, π. 1200. ჩუბინაშვილი გ. ნ. ბედისის ოქროს ღარდინი // საქართველოს სახელმწიფოს მუზეუმის მოამბე. ტ. X-V. თბ., 1940. ფ. 1-15.

АХЫЗ РБАГА

Ари арбага иайанакуеит Соломон-ауриа бжьфык иҗацаа, Палестина итҗыҗны Кав-казка зҗыназхаз. Убартҗ налайаны, уртҗ ирышҗтанеиуа роуп зыхҗзқәа анахҗо ара.

Абгавар 11
Адарнас, Ашот иҗа, акуропалат 16, 18
Адарнас, Стефаноз иҗа 15
Адарнас, Гәарам куропалат иҗа +874 18
Адарнас, Баграт куропалат иҗа +874 16, 18
Адарнас, Нерсе иҗа 15
Адарнас, Наср иҗа 18
Адарнас, Даут куропалат иҗа, Бана аргылаѡ ±890 18
Адарнас, Гәургьен иҗа 20
Адарнас, Гәургьен куропалат иҗа +896 19
Адарнас, ахҗәа рах +896 19
Адарнас куропалат, Баграт магистрос иҗа +961 19
Адарнас, «ақартуелқәа рыпсха» +923 19
Адарнас, куропалат Сымбат иҗа, Баграт «Регвени» иашҗа +983 19
Адарнас куропалат, «ақартуелцәа рыпсхас» иқәдыргылаз 19
Аршакидаа 31
Асам, бжьфык аишҗцәа-ауриацәа рашҗа, камбечантәи 10
Ашот Кекела Адарнас иҗа +867 16
Ашот Куропалат, Адарнас иҗа, «ақартуелцәа рыпсха» +954 15
Ашот Куропалат, Адарнас иҗа +826 15, 16
Ашот, Баграт куропалат иҗа 16, 18
Ашот, Баграт мамҗал иҗа 18
Ашот, Гәарам мамҗал иҗа +869 16, 18
Ашот Кәых, ах, Гәургьен куропалат иҗа, Тбет зыргылаз +918 20
Ашот куропалат, Адарнас иҗа 19
Ашот, Баграт Артануҗтәи иҗа +939 19
Ашот, Сымбат-иҗа +954 19
Бабила, акалтакос 15
Баграт, аишҗцәа-ауриацәа руазәы. Рокаел лзаахымта 11
Баграт куропалат, Ашот акуропалат иҗа, +876 16, 18
Баграт, Артануҗаа рхада +988 18
Баграт, мамҗал Артануҗтәи Сымбат иҗа +909, арпил 20 20
Баграт I, аҗсуа җсха (887–899) 18

- Баграт, Даут Артануцътәи иҫа, диит 922 ш. 20
Баграт магистрос, Адарнас «ақартуелцәа рыҫсха» иҫа +945 20
Баграт Адарнас иҫа, Артануцътәи, «ақартуелқәа рыҫсха» 20
Баграт «Регвени», «ақартуелқәа рыҫсха» +994 21
Баграт II (960–1014), аҫсуа ҫсха, Гәургьен Панаскерттәи иҫа 22,23
Баграт магистрос, Адарнас, «ақартуелқәа рыҫсха» иҫа +945 21
Баграт III (1027–1072), Аҫсынтәыла аҫсха 7, 11, 52
Бакәра, Саак иабхәа, кахеттәи Нерсес иҫа 10
Бартломе. Мцхетатәи акалҭакос 12
Басила, абер, Баграт мамҭал иҫа, кларцътәи +943 20, 21
Басила II (958–1025), абырзенцәа рыҫсха, Византиа аимператор 24, 25
Бахрам 12
Валанг (шәахә. «Чанчах») 29
Вараз Вард, бжьык аишьцәа-ауриацәа рашьа, камбечантәи 10
Вараз Бакәра, Гәарам II иҫа, антипатос 10, 15
Вараз Гагел 13
Вахтанг Горҭасал 11
Везан 12
Гәарам I, аҫхьатәи Қартли хас иалхыз ауриа 10, 12
Гәарам (Ашот иҫа аитҭбы) 18
Гәарам II Куропалат. Қартли ах 15
Гәарам мамҭал, Ашот Дузза иҫа, Наср иаб +882 18, 19
Гәургьен I Адарнас иҫа. Қартли ах 18
Гәургьен II. Ашот Кекела иҫа. Қартли ах, акуропалат 18
Гәургьен куропалат, Адарнас иҫа, Ашот Дузза, дыршьит Мглинави +891 19
Гәургьен, Адарнас иҫа, Ахцәа рах, Адузза +941 20
Гәургьен, Ашот Кәых иашьа иҫа 20
Гәургьен, Баграт Артануцътәи иҫа +923 20
Гәургьен Гәургьен-иҫа, Баграт мамҭал имаҭа +968 21
Гәургьен, Баграт «Регвени» иҫа, «аҫсхацәа рыҫсха», аҫсуа ҫсха
Баграт II иаб. +1008 20, 21
Гәургьен, Баграт Артануцътәи иҫа. ҫмогв, +1012 20
Гьаргь III, Аҫсынтәыла аҫсха (1014–1027) 24, 25
Даниил, Аубла 12
Даут аубла, израильаа ашбатәи рыҫсха 8
Даут акуропалат (Баграт куропалат иҫа). Қартли ах +881 18, 19
Даут Адарнас иҫа, «ахцәа рах» 20
Даут, ах ду, Баграт-ду Артануцътәи иҫа +908 20

- Даут, Баграт Артануцътәи иҭа +922 20
 Даут Адарнас иҭа, «ақартуелқәа рыҭсха» +937 20
 Даут мампал, Сымбат Артануцътәи иҭа +943 20
 Даут, «ахцәа рах», Адарнас куролат иҭа, Адузза иашьа +966 21
 Даут, Адарнас иҭа 20
 Даут, Сымбат Артануцътәи иҭа 20
 Даут, «ахцәа рах» Сымбат ауаф-иаша иҭа +992 20
 Даут Куропалат III, Адузза, Олтистәи. Адарнас-куролат иҭа. +1001 21
 Дырмит, Кларцътәи Гәургьен иҭа 24, 29
 Дырмит, аҭсуа ҭсха 22
 Езра, Анчатәи аҭҭәандар 29
 Елакра, Византиа аимператор (610-643 шш.) 12, 13
 Енон, Мцхетатәи акалҭакоҭ 15
 Звиад, ар рпыза 26
 Иулиан-атиџ 30
 Иоанн, акалҭакоҭ 15
 Иоанн, ахартулар 29
 Иован, Банатәи аепископ 28
 Константин, Византиа аимператор (1025–1028) 28, 30
 Кәрыкъ. Банатәи раҭхьатәи аепископ 19
 Клеопа, Кьыrsa дзаазаз Иосиф иашьа 9
 Ксифен 26
 Кьыrsa (Иаса Кьыrsa) 9
 Липарит 25
 Мариам, апсха-гәашьа 28
 Модистос, Иерусалимтәи апатриарх 13
 Мурван ибн Муххамед, ахалиф, Багдадтәи Адагәа 51
 Мушел 11
 Наср, Гәарам-иҭа 18, 19
 Наср +888, Аспинза 19
 Нерсес. Кахьетәа реиҭабы 10
 Нерсес II. Кахьетәа рхада 10
 Ороз-Мороз 17
 Рат, Липарит-иҭа 25
 Роман, Аргир (1028–1034) Византиа аҭсха 30
 Рокаел, аерманцәа рыҭсха-гәашьа, месопотамиятәи 4, 10
 Саак, аҭхьатәи Кахьетәи ауриа-ах 12
 Саба, ҭбеттәи аепископ, аеклессиа аргылаџ 29

- Самовел. Мцхетатәи ажәбатәи акалтакос 11, 12
Симон-Петра. Мцхетатәи акалтакос 11
Соломон, быжьык аишьцәа-ауриацәа раб 8
Степан Гәыраз, рацхьатәи Тбеттәи аепископ 20
Стефаноз I, Адузза, Қартли ах, Цьвари аргылара иалагаз 14
Стефаноз II, Адарнас ица, Цьвар аргалара иацызтцаз 12, 15
Стефанос III. Нерсе ица 15
Сымбат Артануцтәи, Қартли ах, антипатос-патрик (антипатрик) 18, 19
Сымбат Артануцтәи, мамцал, Адарнас ица +889 20
Сымбат куролат, «ақартуелқәа рыцсха» Адарнас ица 21
Сымбат Артануцтәи, «ақартуелқәа рыцсха», «ауаф иаша» +988 19
Сымбат, Ашот куролат иашьа ица, акуролат, «ақартуелқәа рыцсха» +958 21
Сымбат Артануцтәи, мамцал; Адарнас ица +889 21
Сымбат, Даут мамцал ица 20, 21
Сымбат, Баграт «Регвени» ица + 992 21, 22
Сымбат, Артануцтәи Баграт ица. Тмогв. +1011 23
Табор. Акалтакос 15
Феодоси, ацсуа цсха 15, 22
Филипп. Нерсе ица 15
Фока 26
Хурси 25
Хәасро 13
Царвез 26
Чанчах (Валанг), Шавшеттәи ах 29
Чубин 12
Цыбгу Хан (Иабгу), ахазарцәа рхакан 13

АГЕОГРАФИАТӘ ХЫЗҚӘА РЫРБАГА

- Адарбадаган 23
Анча 29
Аерман-тәыла 4
Аңсны 19
Аңсынра 23
Армаз 11
Артаан 19, 26
Артануць 16, 17, 19
Аспуранг (Васпуракан) 6
Аспинза 19
Багдад 13
Бана 19, 27
Бардав 15, 16
Басиан 25, 26, 27
Бердуць 13
Бочорма 14
Бырзентәыла (Византиа) 15, 19
Византиа 22, 23
Гадо 16
Гардабан 13
Гәурган 23
Долискана 17
Еклец 4, 10, 11
Ерет 5, 24
Ерусалим 13
Кала 11, 12
Қарт 13, 14
Қартли 14, 15
Қартли-тәыла (Қарт атәыла) 11
Камбечан (Камбечан-тәыла) 5, 12
Константинополь 18, 24, 27
Кахьет 5, 10
Кларць 5, 6
Клдекар 28
Құтатис (Қәтешь) 28
Мглинав 19
Мкинвар 28
Мцхета 3, 4
Нигал 17, 18, 261
Олҥис 2, 5
Палестина 4, 10
Панаскерт 23
Ғараван, азмьжь 16
Самцхьа 19, 261
Сивнет (Сиуник) 11
Сомхьит 11
Таик (Тао) 5, 6, 27
Тао-Калмаха 19
Трапезунд 26
Триалет 5, 26, 28
Тбет, аеклессиа 29
Тбет 209
Тмогв 24
Цавахах (Цавахахьет) 3, 4, 162
Цам 3, 10, 11
Цыгьет 23
Халдиа 26
Хорнабуць 5
Хәызашен 13
Шавшет 16, 18
Шавшет-Кларцьет 16, 18
Шавшети-Артани 19
Шьиримта 25
Чорох 6

А Х Қ Ә А

Апхьяжәа ацынхәрас	3
Багратраа рыңсҕазашьейи рыхтыси	8
Послесловие издателя и переводчика	48
Ахыцхырҕақәеи афымҕақәеи	54
Ахьыз рбага	58
Агеографиатә хьызқәа ырбага	62

**Багратраа рхылцшътреи рыхтыси
Сымбат Даут иџа ишанысџаз ала**

(Аџсшәахь еитеигеит, еиқәиршәеит, акомментариакәа рыцитцеит
аџхьажәеи, аихшьяалеи рыла еибитеит Д. Кь. Чачхалиа)

**История и происхождение багратидов,
написанные Сумбатом сыном Давида**
(на абх. яз.)

Перевод, сост., примеч., коммент., предисловие Д. К. Чачхалиа.

Аиқәыршәаџ, асахьаркыратә редактор: Мариа Гыџ-џҳа
Алитературатә редактор: Тамила Арыш-џҳа
Компиутерла еибыџтаџ: Наала Картозиа-џҳа
Анбанқәшәара: Амина Кәыџниа-џҳа
Ашәқәтыжьырта «АКВА-Абаза», Москва, Кузнецки мост, 21/5
Аџел. +7(495)626-02-12

Атыжьраз анапы аџаџуп 15.08.2021
Ахышәа-џышәара 84х108, 1/32. Ақьаад аофсеттәи 80 гр
Агарнитура PT Sans. Атираж 300 џыра.

Ашәқәы аахәаразы аџелқәа:
Ақәа: +7 (940) 925 0919, +7 (940) 927 27 04;
Москва – +7(495) 626-02-12.

ISBN 978-5-6043012-2-7

Отпечатано в ООО «МТА-Графикс»